

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

На правах рукопису

КОРЕЦЬКА ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

СТАН ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ
ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)

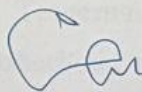
Освітня програма Психологія
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

Самойлов О.Є.

Доктор психол.наук, професор

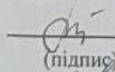

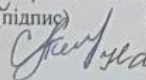
РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри психології

№ 7 від 26.12.2024

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРИСНЯКОВА
(підпис) (Ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

 Сергієнко

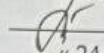
Дніпро, 2025

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРИСНЯКОВА
« 24 » лютого 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
КОРЕЦЬКА ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА**

1. Тема роботи: «Стан та психологічні особливості професійної готовності студентів-психологів»
2. Науковий керівник роботи: Самойлов О.Є. Доктор психол.наук, професор
Затверджені наказом вищого навчального закладу від «   » 202_ року №
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.25р.
4. Мета кваліфікаційної роботи: Теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити стан та особливості професійної готовності студентів-психологів різних курсів.

5. Завдання кваліфікаційної роботи

Розкрити суть поняття професійно-важливих якостей психолога в історії вітчизняної та зарубіжної психологічної думки.

Охарактеризувати особливості професійно-важливих якостей студентів у ВНЗ, представлених у психологічній літературі.

Підібрати методи та психодіагностичні методики визначення психологічних особливостей професійно-важливих якостей у студентів-психологів.

Провести емпіричне дослідження з метою виявлення впливу навчання на розвиток професійно-важливих якостей студентів-психологів.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень	виконано
2.	I Розділ	Листопад	виконано
3.	II Розділ	Грудень	виконано
4.	III Розділ	Січень	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник Сем САМОЙЛОВ О.Є.

Здобувач вищої освіти а/а КОРЕЦЬКА О.М.

Дата видачі завдання 13.02.2025р.

АНОТАЦІЯ

Мінливі соціально-економічні й політичні умови розвитку суспільства актуалізують проблему формування особистісно-професійної спрямованості студентів-психологів. Метою сучасної вищої освіти є формування професійної-компетентності, соціально-активної, творчої особистості, яка була би конкурентоспроможною на європейському ринку праці. Важливою детермінантою активності професіонала виступає професійна спрямованість, яка регулює дії людини як суб'єкта професійної діяльності

Дана проблема досить глибоко досліджена в сучасній психологічній літературі. Проте вона не втрачає актуальності, оскільки говорити про ті, чи інші характеристики, які визначають ефективність практичної діяльності психолога, можливо тільки у випадку осмисленого відношення професіонала до себе в контексті професійної діяльності і його відношення до самої діяльності в цілісному контексті життя. Важливими складовими професійної діяльності психолога є його особистісні якості. Їх розвиток та інтеграція в процесі професійного становлення призводять до формування системи професійно-значущих якостей.

Об'єкт дослідження. Професійно-важливі якості студентів-психологів.

Предмет дослідження. Стан та психологічні особливості професійної готовності студентів-психологів.

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити стан та особливості професійної готовності студентів-психологів різних курсів.

Завдання дослідження:

1. Розкрити суть поняття професійно-важливих якостей психолога в історії вітчизняної та зарубіжної психологічної думки.
2. Охарактеризувати особливості професійно-важливих якостей студентів у ВНЗ, представлених у психологічній літературі.

3. Підібрати методи та психодіагностичні методики визначення психологічних особливостей професійно-важливих якостей у студентів-психологів.

4. Провести емпіричне дослідження з метою виявлення впливу навчання на розвиток професійно-важливих якостей студентів-психологів.

У якості загальної гіпотези сформульовано положення про те, що більшість студентів свідомо підійшли до вибору своєї майбутньої професії, яка вимагає розвиненості таких якостей як: високий рівень емпатії та емоційних якостей, самоконтролю, стресостійкості, спрямованість особистості на сферу діяльності «людина-людина», достатні комунікативні та організаційні якості. В якості емпіричних гіпотез сформульовані наступні:

1. Припустимо, що у частини студентів рішення було ситуативним та професійно-важливі якості не сформовані на достатньому рівні та потребують подальшого розвитку.
2. Припускаємо, що професійно-важливі якості студента-психолога, такі як: емпатії, комунікативні, та організаційні навички розвиваються під час навчання у вищому навчальному закладі.

Методи і методики дослідження.

1. Теоретичні (аналіз, синтез та узагальнення даних літературних джерел).

2. Емпіричні (опитувальник комунікативних та організаторських здібностей В. О. Синявського, В. А. Федорошина, опитувальник СПА К. Роджерса, Р. Даймонд, опитувальник нервово-психічної стійкості (НПС, Прогноз), методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко).

3. Математико-статистичні методи (Т-критерій Ст'юдента).

Структура роботи: вступ, III розділи, висновки, практичні рекомендації, список використаної літератури та додатки.

ANNOTATION

The changing socio-economic and political conditions of society development actualize the problem of formation of personal and professional orientation of psychology students. The purpose of modern higher education is formation of professional competence, socially active, creative personality, which would be competitive in the European labor market. An important determinant of professional activity is professional orientation, regulating actions of a person as a subject of professional activity.

This problem has been studied in depth in modern psychological literature. However, it does not lose its relevance, since it is possible to talk about certain characteristics that determine the effectiveness of the practical activity of a psychologist only in the case of a professional's meaningful attitude to himself in the context of professional activity and his attitude to the activity itself in the holistic context of life. Important components of the professional activity of a psychologist are his personal qualities. Their development and integration in the process of professional development lead to the formation of a system of professionally significant qualities.

Study object. Professionally important qualities of psychology students.

Study subject. The state and psychological characteristics of professional readiness of psychology students.

Study purpose. To theoretically substantiate and empirically study the state and characteristics of professional readiness of psychology students of different courses.

Study tasks:

1. To reveal the essence of the concept of professionally important qualities of a psychologist in the history of domestic and foreign psychological thought.
2. To characterize the features of professionally important qualities of students in higher educational institutions, presented in psychological literature.

3. To select methods and psychodiagnostic techniques for determining the psychological characteristics of professionally important qualities in psychology students.
4. To conduct an empirical study in order to identify the influence of training on the development of professionally important qualities of psychology students.

As a **general hypothesis**, the position was formulated that the majority of students consciously approached the choice of their future profession, which requires the development of such qualities as: a high level of empathy and emotional qualities, self-control, stress resistance, personality focus on the sphere of activity "person-to-person", sufficient communicative and organizational properties. The following were formulated as empirical hypotheses:

1. Let's assume that for some students the decision was situational and professionally important qualities are not formed at a sufficient level and require further development.
2. We assume that professionally important qualities of a psychology student, such as empathy, communication, and organizational skills, are developed during their studies at a higher educational institution.

Research methods and techniques:

1. Theoretical (analysis, synthesis and generalization of data from literary sources).
2. Empirical (communicative and organizational skills questionnaire by V. O. Sinyavskiy, V. A. Fedoroshina, SPA questionnaire by K. Rogers, R. Diamond, neuropsychological stability questionnaire (NPS, Forecast), method of diagnosing the level of empathic abilities by V. V. Boyko).
3. Mathematical and statistical methods (Student's T-test).

Work structure: introduction, III chapters, conclusions, practical recommendations, list references and appendices.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНУ ТА ПСИХОЛОГІЧНІЙ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ	12
1.1 Поняття професійно-важливих якостей та здібностей особистості.....	12
1.2 Професійно-важливі якості психолога.....	20
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	40
РОЗДІЛ II. ВПЛИВ ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ ТА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ...	44
2.1 Життєвий вибір та професійна зрілість.....	44
2.2 Вплив освітнього середовища ВНЗ на розвиток особистості майбутнього фахівця.....	47
2.3 Професійна підготовка майбутніх психологів.....	51
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ.....	57
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНУ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	60
3.1 Організація та обґрунтування методів дослідження.....	60
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	71
ЗАГАЛЬНИЙ	
ВИСНОВОК.....	105
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Мінливі соціально-економічні й політичні умови розвитку суспільства актуалізують проблему формування особистісно-професійної спрямованості студентів-психологів. Метою сучасної вищої освіти є формування професійної-компетентності, соціально-активної, творчої особистості, яка була би конкурентоспроможною на європейському ринку праці. Важливою детермінантою активності професіонала виступає професійна спрямованість, яка регулює дії людини як суб'єкта професійної діяльності

Дана проблема досить глибоко досліджена в сучасній психологічній літературі. Проте вона не втрачає актуальності, оскільки говорити про ті, чи інші характеристики, які визначають ефективність практичної діяльності психолога, можливо тільки у випадку осмисленого відношення професіонала до себе в контексті професійної діяльності і його відношення до самої діяльності в цілісному контексті життя. Важливими складовими професійної діяльності психолога є його особистісні якості. Їх розвиток та інтеграція в процесі професійного становлення призводять до формування системи професійно-значущих якостей. Неоднозначність трактування сутнісних характеристик і функцій професіонала-психолога породжує проблеми осмислення його статусу, піддається численним впливам, залежність від запитів суспільства та його кон'юнктури, рівня розвитку психологічної науки і її практики. Це ускладнює розробку концепції підготовки професійного психолога у ВНЗ, а також формування в масовій свідомості позитивного образу практикуючого психолога, розвиток його професійної культури як ментальної характеристики вітчизняних спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень. Підготовка професійних психологів залишалася предметом тривалих дискусій і пошуків багатьох поколінь вітчизняних психологів (К. А. Абульханова-Славська, Б. Р. Ананьєв, В. А. Артемов, А. В. Брушлинский, Е. А. Будилова, А. Н. Леонтьєв, А. Р. Лурія, А. В. Петровський, М. В. Соколов, Е. В. Шорохова, М. Р. Ярошевський).

Дослідженню професійно важливих якостей присвячена робота А.К. Маркової. Професійно важливі якості саме психолога розглядали М.О.Амінов, Є. С.Романова, Є. О.Клімов. Також заслуговує уваги дослідження М.С. Пряжникова, який виділив соціальні та індивідуально-психологічні якості психолога. У численних дослідженнях переконливо доведено залежність професіоналізації від наявності спеціальних здібностей до професійної діяльності і рівня розвитку індивідуально-особистісних якостей, відповідних вимогам виконуваної діяльності (Б. Р. Ананьєв, А. А. Деркач, Е. А. Клімов, Н.В. Кузьміна, Б. Ф. Ломов, А. К. Маркова, В. С. Мерлін, К. К. Платонов, Н.С. Пряжников, В. Д. Шадриков та ін). Умови і шляхи формування та корекції професійної спрямованості особистості студентів розкрито у працях М. І. Дяченко, Е. Ф. Зеєр, С. О. Зімічева, Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін, В. Н. Ткачов, та інші.

Об'єкт дослідження. Професійно-важливі якості студентів-психологів.

Предмет дослідження. Стан та психологічні особливості професійної готовності студентів-психологів.

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити стан та особливості професійної готовності студентів-психологів різних курсів.

Завдання дослідження:

5. Розкрити суть поняття професійно-важливих якостей психолога в історії вітчизняної та зарубіжної психологічної думки.

6. Охарактеризувати особливості професійно-важливих якостей студентів у ВНЗ, представлених у психологічній літературі.

7. Підібрати методи та психодіагностичні методики визначення психологічних особливостей професійно-важливих якостей у студентів-психологів.

8. Провести емпіричне дослідження з метою виявлення впливу навчання на розвиток професійно-важливих якостей студентів-психологів.

У якості загальної гіпотези сформульовано положення про те, що більшість студентів свідомо підійшли до вибору своєї майбутньої професії, яка вимагає розвиненості таких якостей як: високий рівень емпатії та емоційних якостей, самоконтролю, стресостійкості, спрямованість особистості на сферу діяльності «людина-людина», достатні комунікативні та організаційні якості. В якості емпіричних гіпотез сформульовані наступні:

3. Припустимо, що у частини студентів рішення було ситуативним та професійно-важливі якості не сформовані на достатньому рівні та потребують подальшого розвитку.
4. Припускаємо, що професійно-важливі якості студента-психолога, такі як: емпатії, комунікативні, та організаційні навички розвиваються під час навчання у вищому навчальному закладі.

Методи і методики дослідження.

1. Теоретичні (аналіз, синтез та узагальнення даних літературних джерел).
2. Емпіричні (опитувальник комунікативних та організаторських здібностей В. О. Синявського, В. А. Федорошина, опитувальник СПА К. Роджерса, Р. Даймонд, опитувальник нервово-психічної стійкості (НПС, Прогноз), методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко).
3. Математико-статистичні методи (Т-критерій Ст'юдента).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

1.1 Поняття професійно-важливих якостей та здібностей особистості

Людина як суб'єкт діяльності характеризується певним поєднанням індивідуальних якостей, які сформувалися в нього в процесі онтогенезу. Об'єднання індивідуальних властивостей структурні комплекси в процесі виконання трудової діяльності призводить до утворення професійно важливих якостей. Якості, на відміну від властивостей, більш стійкі і, повторюючись у різних ситуаціях, характеризують особистість, її поведінку і діяльність.

Термін «професійно важливі якості (ПВК), яким позначаються індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на успішність освоєння діяльності та ефективність її виконання, вперше з'явився у рамках психології праці у зв'язку з необхідністю професійного відбору та професіографічного аналізу. А. А. Деркач підкреслює, що специфічні для професії психолога якості проявляються у сформованості всіх компонентів психіки професіонала – психічних процесів, властивостей, станів, які дозволяють йому виконувати обрану діяльність [8]. Професійно важливі якості - це сукупність індивідуальних властивостей суб'єкта діяльності, які сприяють успішному оволодінню професійною діяльністю та її продуктивному виконанню.

При описі професійно-важливих якостей використовується широкий спектр властивостей людини: конституціональних (статура, біохімічні властивості індивіда); нейродинамічних (властивості нервової системи: сила збуджуючого і гальмівного процесів, їх врівноваженість, рухливість, динамічність і лабільність); психодинамічних (темперамент); особливостей психічних процесів (пам'ять, увага, мислення тощо); особливостей

особистості (мотивація, спрямованість, смислова сфера, характер тощо). Конкретний перелік цих властивостей для кожної діяльності специфічний і визначається за результатами психологічного аналізу діяльності та складання психограм.

Розглянемо професійно-значущі характеристики основних психічних процесів.

Професійно-значимі види чутливості (зорова, смакова, слухова, нюхова та ін) об'єднуються в групу сенсорних професійно-значущих властивостей. У різноманітних видах професійної діяльності затребуваний різний рівень чутливості аналізаторів, який може бути притаманний людині від природи або розвивається в результаті тривалого професійного досвіду, спеціальної тренування.

Сенсорні навички і розрізнявальна чутливість різних аналізаторів утворюють сенсорну основу професійної діяльності, в структурі якої виділяються провідний і допоміжні аналізатори. Через провідний аналізатор надходить основна інформація про час трудового процесу. При переході від операції до операції склад сенсорної основи діяльності може змінюватися. В якості показників продуктивності сенсорних професійно значущих властивостей виділяються швидкість розрізнення подразників, точність відчуттів, тривалість збереження їх інтенсивності.

При виконанні діяльності з урахуванням завдань і умов праці, особливостей обладнання відбувається формування професійно значущих властивостей уваги, до яких належать інтенсивність його концентрації, стійкість, швидкість перемикавання, широта розподілу.

Всі характеристики уваги в тій чи іншій мірі визначаються типологічними особливостями нервової системи і тому мало змінюються.

Швидкість переключення уваги залежить від рухливості нервових процесів, а його стійкість – від сили збуджуючого процесу. Тому спеціальні тренування в процесі професійного навчання не можуть призвести до різкого поліпшення індивідуальних характеристик уваги, так як лежать в їх основі

особливості нервових процесів змінюються надзвичайно повільно. Тим не менш у процесі професійного навчання доцільно приділити увагу формуванню навичок та оволодіння оптимальної для даної діяльності системою організації уваги.

Для успішності трудової діяльності мають значення професійно значущі властивості пам'яті (мнемічні властивості): обсяг, швидкість запам'ятовування, міцність збереження засвоєного матеріалу, точність і швидкість відтворення та ін. Професійна пам'ять може оперувати зоровими (пам'ять на обличчя у педагога), слуховими (музикант), відчутних (лікар), нюховими (працівники харчової та парфумерної промисловості), руховими (артист балету) та іншими видами образів. Процес запам'ятовування супроводжується використанням так званих мнемічних дій, які дозволяють обробляти (осмислювати матеріал з метою його запам'ятовування, збереження і відтворення.

До мнемічних дій належать:

- групування (розбивка матеріалу на групи за будь-яких підстав);
- виділення опорних пунктів (якихось коротких пунктів, службовців опорою більш широкого змісту: заголовків, образів викладеного в тексті, прикладів, порівнянь тощо);
- систематизація (встановлення певного порядку у розташуванні частин цілого і зв'язків між ними);
- схематизація (зображення або спрощене уявлення запам'ятовується інформації);
- перекодування (промовляння, подання інформації в образній формі) і ін.

Істотна роль у розвитку професійної пам'яті належить мотивації, відношенню до виконуваних завдань. Показниками продуктивності мнемічних професійно важливих властивостей є точність, швидкість запам'ятовування і відтворення.

Професійно значимі властивості уяви забезпечують створення в процесі праці нових образів на основі вже відомих. Є професії, основним змістом яких є оперування образами відтворює уяви. Наприклад, диспетчер аеропорту на основі надходить до нього по різних каналах інформації про стан і рух повітряних суден будує в своїй уяві просторово-часовий зоровий образ повітряної ситуації. Цей образ є динамічним, що включає не тільки сьогохвилинне стан керованих об'єктів, але і екстраполяції їх відносного просторового положення через короткий відрізок часу (3-10 хв). На основі цього образу повітряної ситуації приймаються рішення і віддають розпорядження, що забезпечують безпеку повітряного руху. Тому відтворює уяву і здатність до зорово-просторової екстраполяції образу є професійно значущими для даної професії. Професійно-значущі властивості проявляються в новизні, оригінальності та значущості переробки даних досвіду, широта оперування образами, способі перетворення (зміна положення уявного об'єкта або його структури або комбінація цих перетворень).

Професійно-значимі види мислення (словесно-логічне, наочно-дієве, наочно-образне, оперативне, творче та ін) об'єднуються в групу розумових професійно значущих властивостей. В якості показників продуктивності даної групи властивостей виділяються:

- гнучкість (рухливість) розумових процесів (зміна аспектів розгляду предметів, явищ, їх властивостей і відносин);
- швидкість протікання розумових процесів;
- самостійність (уміння поставити нове завдання і вирішити її своїми силами);
- економічність (кількість логічних міркувань, за допомогою яких засвоюється нова закономірність);
- широта (уміння охопити широкий круг питань в різних областях знання і практики);

- глибина (уміння вникати в суть, розкривати причини явищ, передбачати наслідки);
- послідовність (уміння дотримуватися логічний порядок в розгляді того або іншого питання);
- критичність (здійснення оцінки результатів розумової діяльності, знаходження сильних і слабких сторін).

Професійно важливі якості знаходяться в постійному розвитку, що супроводжується вдосконаленням окремих індивідуально-психологічних властивостей. Між ними встановлюються специфічні взаємозв'язки і взаємозалежності (системні якості, які відповідають вимогам змінюється діяльності. Між окремими професійно важливими якостями виникають функціональні взаємозв'язки, сприяючи утворенню закономірно організованою системи, специфічної для тієї чи іншої діяльності. Професійно важливі якості, що мають найбільшу кількість внутрішньосистемних зв'язків з іншими якостями, позначаються поняттям базових професійно важливих якостей, у той час як найбільше число зв'язків з параметрами діяльності дозволяє виділити провідні професійно важливі якості. Структуротворних для тієї чи іншої діяльності є базові професійно важливі якості, так як навколо них і на їх основі об'єднуються, структуруються і організовуються всі інші якості суб'єкта, необхідні для забезпечення діяльності.

Не всі професійно важливі якості пов'язані з параметрами діяльності простий, лінійна залежність (чим вище рівень того чи іншого якості, тим ефективніше діяльність). Деякі професійно важливі якості пов'язані з параметрами діяльності нелінійною залежністю (параметри діяльності приймають найбільші значення не на граничних (максимальних), а на деяких середніх (оптимальних) рівнях розвитку професійно важливих якостей) [39].

Мабуть, окремі професійно важливі якості можуть виступати в якості елементів системи професійних здібностей.

Здібності – це індивідуально-психологічні можливості суб'єкта, які визначають якісні і кількісні показники освоєння та подальшого виконання діяльності. Вони проявляються у швидкості і точності виконання діяльності.

В якості основних характеристик здібностей були виділені наступні:

1. Здібності характеризуються родовими властивостями, отже, в тому чи іншому вигляді вони притаманні всім людям, що страждають органічними дефектами (загальні здібності).

2. Здібності існують до діяльності, але розвиваються тільки в процесі діяльності. Результати діяльності, узагальнюючись і закріплюючись у людину, впливають на розвиток її здібностей.

3. Індивідуальна ступінь вираженості здібностей залежить від природних даних людини (задатків).

4. Здібності – це не знання, вміння, навички індивіда, а засоби (внутрішні умови) їх придбання.

В. Д. Шадриковим виділені наступні етапи формування професійних здібностей:

1. Входження у діяльність. Діяльність будується на основі обмеженого числа індивідуально-психологічних якостей, пов'язаних зі специфікою діяльності. Зароджуються окремі потенційні професійно-важливі якості. Професійні здібності поки ще не сформовані, індивідуально-психологічні якості в їх структурі представлені розрізнено.

2. Первинна професіоналізація. Розвиток професійно важливих якостей першого етапу стає базою для розвитку професійно важливих якостей другого етапу. Спостерігається функціональне об'єднання окремих якостей.

3. Стабілізація діяльності. Частина професійно важливих якостей, сформованих на першому етапі, випадає із структури професійних здібностей. З'являються професійно важливі якості, пов'язані з плануванням та прогнозуванням діяльності. Збільшується загальна кількість значущих

зв'язків у структурі професійних здібностей. Діяльність реалізується в індивідуальному стилі.

4. Вторинна професіоналізація. Професійно-важливі якості другого і частково третього етапів втрачають своє значення. Спостерігається зменшення кількості розрізнених професійно-важливих якостей за рахунок їх об'єднання в системи професійних здібностей (рис. 4). Успішність діяльності починає визначатися усією структурою професійних здібностей, а не окремими якостями.

При вивченні фахових (спеціальних) здібностей за результатами діяльності відбираються найбільш ефективні індивіди і піддаються детальному обстеженню їх індивідуально-психологічних особливостей. В результаті складено якісні опису музичних (Б. М. Теплов), математичних (В. А. Крутецкий), організаторських (К. І. Уманський), льотних (К. К. Платонов), педагогічних (Н.А. Амінів, Н.В. Кузьміна), художніх (Е. І. Ігнат'єв, А. А. Мелік-Пашаєв), літературних (З. Н. Новлянская) і ряду інших здібностей. Кожна професійна (спеціальна) здібність має свою структуру, де провідними компонентами є особливості загальних здібностей, перетворені під впливом діяльності. До провідних властивостей в професійних (спеціальних) здібності відносяться:

- у творчих (літературних, художніх) здібності - творчу уяву і мислення; яскраві наочні образи пам'яті, естетичне почуття, а також почуття мови;
- математичні здібності - вміння узагальнювати, гнучкість розумових процесів, легкий перехід від прямого до зворотного ходу думок;
- у педагогічних здібностях спостережливість, любов до дітей, педагогічний такт, потреба в передачі знань [45].

Найбільш широко питання про професійно важливі якості фахівця з акцентом на його психологічні складові висвітлений у роботах А. К. Маркової. Дослідниця розглядає ПВЯ як детермінанти формування профпридатності фахівця, що представляють собою «сукупність психічних

якостей людини, необхідних і достатніх для досягнення суспільно прийнятної ефективності праці». На її думку, професійні здібності формуються на основі «загальнолюдських» здібностей, іншими словами, на основі особистісних особливостей. Загальні професійні здібності – це психологічні властивості особистості, необхідні від людини даною конкретною професійною діяльністю. Вони визначаються предметом праці в професії. А. К. Маркова характеризує професійно важливі якості як психологічні якості, бажані для ефективного виконання професійної діяльності, спілкування, професійного зростання, подолання екстремальних ситуацій у праці. До таких якостей відносяться характеристики мотиваційної, вольової, емоційної сфери фахівця:

- 1) мотиви, цілі, завдання, потреби, інтереси, відносини, ціннісні орієнтації людини, психологічні позиції;
- 2) професійні домагання, професійна самооцінка, самосвідомість себе як професіонала;
- 3) емоції, психічні стани, емоційний вигляд;
- 4) задоволеність людини працею, його процесом і результатом;
- 5) психологічні знання про працю, професії;
- 6) психологічні дії, способи, прийоми, вміння, техніки, психотехнології (в їхній вплив на себе і на інших людей);
- 7) професійні здібності, професійна здатність до навчання, відкритість до професійного зростання;
- 8) професійне мислення, можливість збагатити досвід професії;
- 9) професійний саморозвиток, вміння проектувати і реалізувати плани свого професійного зростання;
- 10) психологічні протипоказання (тобто психічні якості, абсолютно чи відносно несумісні з професією), а також якості, відсутність яких може бути компенсовано;

11) лінії професійного зростання та лінії розпаду професійної діяльності та особистості фахівця, шляхи їх реабілітації.

1.2 Професійно-важливі якості психолога

У вітчизняній та зарубіжній психології існує безліч підходів до дослідження особистості, але в останні роки зріс інтерес до прикладного аспекту цього психологічного напрямку — дослідження професійно — них і особистісних якостей психологів. У багатьох дослідних роботах відзначається певна залежність між особистісними якостями психолога і ефективністю професійної діяльності.

Професійні і особистісні якості психолога були виділені найвідомішими родоначальниками класичних підходів в психології — З. Фрейдом, К. Юнгом, Ст. Франклом, Ж. П. Сартром, К. Роджерсом, Ф. Перлом та ін. Виділені цими вченими особистісні якості: аутентичність, конгруентність, безоціночне, безумовне ставлення до почуттів клієнта, розвинена мова, проникливість, емоційна стабільність, повага до клієнта.

Н. А. Амінов и М. В. Молоканов виявили, що для успіху практичного психолога найважливішими якостями особистості є: загальний інтелект і стресостійкість, підтримуючий стиль спілкування. За їх даними, психолог уміє підтримувати контакт і стійкий до стресу при спілкуванні, може контролювати свою поведінку, емпатичний, самовпевнений, розслаблений, енергійний і самодостатній. Тобто, психолог-практик — це особистість, яка здатна добре адаптуватися до соціального середовища [8].

Е. В. Сидоренко і Н. Ю. Хряцова виділяють і описують деякі загальні якості практичного психолога: психологічна спостережливість — це чутливість в сприйнятті психологічних явищ, інших людей; психологічне мислення - це особливий спосіб, стиль мислення, що припускає здатність відчувати психологічний зміст спостережуваних подій і уміння його аналізувати; самоконтроль — це здатність концентруватися на

психологічному завданні, не дивлячись на негативні емоційні стани, що виникають під час роботи; уміння слухати; емпатія; креативність [21].

У дослідженні, проведеному Л. М. Бечтолдом, Е. Е. Вернером, Р. Б. Кеттеллом і Дж. Е. Древалом, отриманий наступний психологічний портрет ефективного психолога: це особистість з творчим мисленням, що схильна до самоаналізу, любить працювати наодинці, незалежна і самовпевнена, але завжди готова скористатися новими можливостями для набуття нового досвіду, емоційно стійка, наділена розвиненим відчуттям самоконтролю, володіє гнучким мисленням і легко адаптується [12].

Якщо продовжити розглядати численні літературні джерела присвячені вивченню якостей особистості, які можуть розглядатися як професійно – важливі якості психолога, то з точки зору Р.Кочюнаса ми наблизимось до моделі особистості ефективного психолога. В якості професійно – важливих якостей Р.Кочюнас називає: аутентичність, як стрижневу якість і найважливішу екзистенційну цінність психолога; відкритість власному досвіду, як щирість у сприйнятті власних почуттів; розвинуте самопізнання, яке дозволяє більш реалістично відноситись до себе; сила особистості та ідентичність, які дають можливість діяти керуючись власною внутрішньою позицією; толерантність до невизначеності, що дозволить переносити напругу, яка виникає при частій взаємодії з клієнтами; прийняття особистої відповідальності за свої дії в ситуації консультування [8].

Насамперед слід сказати, що ніхто не народжується психотерапевтом. Необхідні якості не вроджені, а розвиваються протягом життя. Узагальнюючи сказане, підкреслимо, що ефективність психолога визначається властивостями особистості, професійними знаннями і спеціальними навичками. Кожний з цих факторів забезпечує якісний консультативний контакт, що і є стрижнем психологічного консультування. У підсумку від консультативного контакту залежить остаточний ефект консультування — зміна особистості клієнта в процесі конструктивних дій

психолога. Анітрошки не применшуючи значення теоретичної і практичної підготовки, ми все-таки схильні віддати перевагу фактору особистості психолога. У свій час М. Балінт і Є. Балінт писали: «Знання можна отримати з книг чи лекцій, навички здобуваються в процесі роботи, але їх цінність обмежена без удосконалення особистості психотерапевта».

Яким же повинне бути сполучення властивостей особистості, що найбільшою мірою забезпечувало б успіх консультування? Хоча досліджень у цій області досить багато, однак однозначної відповіді про властивості особистості, що сприяють ефективній роботі психолога, на жаль, немає. Дуже часто при описі процвітаючого психолога як професіонали, так і клієнти вживають побутові поняття: "відкритий", "теплий", "уважний", "щирий", "гнучкий", "терпимий" [2].

Е. С. Романова серед якостей, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності психологів, виділяє наступні: високий рівень розвитку концентрації і стійкості уваги; високий рівень розвитку переключення і розподілу уваги; гарний розвиток образної і словесно-логічної пам'яті; високий рівень розвитку образного мислення; розвиток логічного мислення; гарний розвиток мнемічних здібностей (довгострокова і короткочасна пам'ять); комунікативні здібності; уміння слухати; вербальні здібності; ораторські здібності; здатність до самоконтролю; високий ступінь особистої відповідальності; терпимість, безоціночне ставлення до людей; інтерес і повага до іншої людини; прагнення до самопізнання, саморозвитку; оригінальність, спритність, різнобічність; допитливість і навченість; тактовність, вихованість; схильність до співпереживання; ініціативність; цілеспрямованість, наполегливість; інтуїція, уміння прогнозувати події; уміння зберігати таємницю; творчий початок; ерудованість [21].

Загальне ставлення до життя і діяльності проявляється в таких значущих для психолога особистісних якостях як відповідальність, організованість, оптимізм, відкритість, допитливість, спостережливість, самостійність суджень, креативність, гнучкість поведінки, здатність до

рефлексії своїх переживань, емпатія, стресостійкість[39].

У психологічній літературі існують численні дослідження професійних і особистісних якостей вітчизняних психологів. Вимоги до еталону особистості цілком реальні і застосовні на практиці, за умови, що особистість вмотивована на надання психологічної допомоги іншим людям, постійно розвивається, прагнучи до самоактуалізації. Ефективність діяльності залежить від особистісних і професійних якостей психолога.

Так, наприклад, Овчарова Р. В. розглядає вимоги до особистості та діяльності психолога. Використовуючи опитувальник Р. Кэттелла, вона подає такі особистісні характеристики ідеального практичного психолога:

1. Психолог повинен мати високі (загальні) розумові здібності, бути проникливим, розсудливим, вільнодумним, аналітиком.
2. Психолог повинен працювати з людьми. Це товариська людина, він великодушний до людей, легко формує активні групи, добре запам'ятовує імена людей, люб'язний, тактовний, дипломатичний в спілкуванні.
3. Він любить спільні дії, підпорядковує інтереси особистості груповим інтересам, сумлінний, чесний, має почуття обов'язку і відповідальності, сильний, енергійний, вміє підпорядкувати собі. Він сміливий, швидко вирішує практичні питання.
4. Психолог емоційно стійкий, витриманий, спокійний, реально зважає обстановку, стійкий до стресу.

Овчарова Р. В. перераховує «особистісні прояви, несумісні з роботою психолога»: незрілість особистості, низька сила «его», низький інтелект, відсутність емпатії, недостатня незалежність думки, неможливість вирішувати свої проблеми, надмірна загальмованість, низька організованість, поганий опір стресу, потреба в гіперопіку, висока тривожність і почуття провини, низька самооцінка.

Ці вимоги абсолютизовані, і важко знайти людей, у яких органічно поєднувалося б між собою таку сукупність властивостей і якостей, проте дані еталонні вимоги можуть бути загальними орієнтирами.

Кочюнас Р. підкреслює, що ефективність психолога визначається властивостями особистості, професійними і спеціальними навичками, що забезпечують контакт, що і є стрижнем психологічного консультування і від якого залежить остаточний ефект консультування [21, с. 25-32]. Згідно думки Р. Кочюнаса, психологу необхідно володіти наступними рисами:

1. Прояв глибокого інтересу до людей, наслідком чого є терпіння в спілкуванні з ними;
2. Чутливість до установок і поведження інших людей, здатність ототожнюватися із самими різними людьми;
3. Емоційна стабільність і об'єктивність, тобто здатність поважати права інших людей, сприйняття інших людей, здатних вирішувати свої власні проблеми і брати на себе відповідальність.

Найбільш значущими, відповідними західній парадигмі консультативної психології, з рис, розглянутих Р. Кочюнасом представляються наступні:

1. Аутентичність – зразок гнучкого поведінки і щирість по відношенню до клієнта. «Аутентична людина жадає бути і є самим собою як у своїх безпосередніх реакціях, так і в цілісному поведженні». Автентичність узагальнює багато властивостей особистості.

2. Відкритість власному досвіду. Це означає щирість у сприйнятті власних почуттів. Психолог повинен знати, помічати свої почуття, у тому числі і негативні, не витісняти їх. Тільки в такому разі він буде успішно контролювати своє поведження. Витиснуті почуття стають ірраціональними, джерелом неконтрольованого поведження. Психолог здатний сприяти позитивним змінам клієнта тільки тоді, коли виявляє терпимість до всього розмаїтості чужих і своїх емоційних реакцій.

3. Розвинуте самопізнання. Чим більше психолог знає про себе, тим більше він зрозуміє своїх клієнтів. Цьому сприяє вміння чути те, що відбувається всередині нас.

4. Сила особистості й ідентичність. Це стійка екзистенційна позиція психолога, що стосується таких питань, як: хто він такий, ким може стати, чого хоче від життя, що для нього важливо. Психолог повинен діяти, керуючись власною внутрішньою позицією.

Сильна особистісна ідентичність потрібна психологу для того, щоб його діяльність мала свою внутрішню позицію, не бути простим відображенням надій інших людей [14].

Професійна ідентичність є одним з провідних критеріїв становлення професіонала. Професіоналізм людини тісно пов'язаний з його ставленням до себе як професіонала, до професійної діяльності як форми самореалізації, до цінностей і традицій професійного співтовариства в цілому.

Професійна ідентичність це певний стан особистості, що чоловік сам собі ставить і до якого прагнути. Слід говорити про спеціальну ідентифікаційну активності людини, яка спрямована на пошук в рамках професійної діяльності і тих ідентифікаційних характеристик, які необхідні людині. Усвідомлюючи необхідність формування професійної ідентичності, людина сама вирішує, якою мірою потрібно приймати дану форму діяльності, даний спосіб професійної взаємодії і себе як професіонала.

Професійна ідентичність є внутрішнє протиріччя характеристикою особистості. На різних етапах професіоналізації напрямок і рівень розвитку її основних параметрів може не збігатися. Приймаючи себе як професіонала, людина може сумніватися, чи відкидати професійні цінності, які йому нав'язує професійне співтовариство. Беручи професійні цінності людина може бути незадоволеним змістом і умовам професійної діяльності.

Професійна ідентичність це інтегральна характеристика особистості. Вона не може бути зведена до соціальної ідентичності, так як не вичерпується прийняттям відповідних професійних ролей і функцій. З іншого боку, вона не може бути зведена і до самоідентичності, оскільки ставлення до себе як професіонала є лише одним з показників сформованості професійної ідентичності. Інтегральність даної характеристики особистості полягає в

тому, що у структурі професійної ідентичності представлені обидві форми ідентичності [37].

5. Когнітивний компонент самопізнання є основою самосвідомості психологів. В процесі самопізнання, перетворюючи психічну діяльність на дослідження самого себе, психолог свідомо оцінює свої вчинки і себе в цілому. Виявлення особливостей процесу самопізнання повинно розкрити механізм одержання і розвитку психологом знань про себе. В процесі самопізнання одиничні ситуативні образи формуються в поняття, що відбивають сутність психолога, у якій і виражається ступінь його суспільної цінності. А співвіднесення знання про себе із соціальними вимогами й нормами дає йому можливість визначити своє місце в системі суспільних відносин. У процесі взаємодії із зовнішнім світом психолог, виступає активно діючим суб'єктом, пізнає світ, а разом з тим пізнає й себе. Якщо будь-яка річ, явище можуть бути пізнані через співвідношення з іншими речами або явищами, через процес виявлення їхніх численних взаємозв'язків, то й самопізнання психолога може здійснюватися лише через його відношення до інших людей, через різноманітні форми зв'язку його “Я” з “Я” інших. Представлення індивіда про себе, здебільшого, здаються йому переконливими незалежно від того, чи ґрунтуються вони на об'єктивному знанні або об'єктивній думці, чи вони є суб'єктивними або помилковими. Певні способи самосприйняття призводять до формування образу “Я” і відповідно “Я-професіонала” [50].

Проаналізувавши теоретичні відомості різних авторів з питання професійно-важливих якостей психолога, ми виділили найважливіші якості якими повинен володіти психолог у своїй діяльності:

- Комунікативні та організаційні здібності;
- Емпатія;
- Соціально-психологічна адаптація;
- Нервово-психологічна стійкість;
- Стресостійкість;

- Емоційна стійкість/нестійкість, інтро-екстравертизм;
- Схильність до певної професії;
- Адаптивність;
- Тривожність.

Розглянемо детальніше кожну якість окремо.

1. Комунікативні та організаторські здібності.

Підходів і концепцій стосовно проблеми та поняття комунікативної компетентності у вітчизняній психології досить багато.

Так, М. А. Хазанова - розглядає комунікативну компетентність як володіння мовою, вміння орієнтуватися в об'єкті спілкування для створення прогностичної моделі його поведінки, емпатію, особистісні характеристики (адекватна самооцінка, соціальна спрямованість) самого суб'єкта спілкування. В. Н. Куніцина визначає комунікативну компетентності як «володіння складними комунікативними навичками і вміннями, формування адекватних умінь в нових соціальних структурах, знання культурних норм і обмежень у спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикета у сфері спілкування, дотримання пристойностей, вихованість; освоєння рольового репертуару в рамках даної професії» [24].

Е. В. Руденський виділяє в комунікативної компетентності такі складові, як комунікативно-діагностичну (діагностика соціально-психологічної ситуації); комунікативно-прогностичну; комунікативно-програмуєчу (підготовка до комунікації, зміст, цілі, прийоми); комунікативно-організаційну (засоби залучення уваги до предмету комунікації).

Комунікативна компетентність є основною складовою професійної компетентності психолога. Вона включає: високий рівень мовленнєвого розвитку, що дозволяє людині в процесі спілкування вільно сприймати і передавати інформацію; вміння активного слухання, побудова зворотного зв'язку; розуміння невербальної мови спілкування; здатність правильно оцінювати співрозмовника як особистість і вибирати власну комунікативну

стратегію залежно від цієї оцінки; вміння вести себе адекватно ситуації і використовувати її специфіку для досягнення власних комунікативних цілей, викликати у співрозмовника позитивне сприйняття своєї особистості. Таким чином, комунікативна компетентність психолога – це основа його професійної діяльності [38].

Організаторські здібності проявляються в динаміці оволодіння знаннями, уміннями і навичками, необхідними для успішного виконання професійної діяльності.

У своїй книзі «Людина і світ» С. Л. Рубінштейн формулює основне правило розвитку здібностей, полягає в тому, що розвиток відбувається по спіралі: реалізація можливості, яка представляє здібність одного рівня, відкриває нові можливості для подальшого розвитку, для розвитку здібностей більш високого рівня. Обдарованість людини визначається діапазоном нових можливостей [43].

Людина з високими організаторськими здібностями володіє рядом якостей, які сприяють ефективній діяльності в ролі психолога. Така людина вміє вирішувати конфлікти, встановлювати правила, регулювати психологічний клімат у колективі, ставити завдання і домагатися їх виконання.

Організаторські здібності включають:

проникливість, яка передбачає вміння «читати» емоційний стан людей та визначати їх психологічну сумісність, тактовність, почуття міри, психологічні знання про взаємини; виражені емоційно-вольові якості, такі як активність, вимогливість, критичність, адекватність, розважливість, рішучість; схильність до керівництва, яка включає мотивацію, особистісні характеристики, спеціальна освіта.

Крім цього, психолог з високими організаторськими і комунікативними здібностями володіє широким кругозором, ерудицією, вільним від стандартів і кліше мисленням, ініціативністю, наполегливістю в

досягненні своїх цілей, стійкістю до стресів, готовністю вчитися і змінюватися, умінням прогнозувати результат роботи.

2. Емпатія.

Велику роль у спілкуванні психолога з клієнтом грає його вміння до емпатійній взаємодії. Прояв емпатії в спілкуванні означає, що психолог чуйно і точно реагує на переживання клієнта, наче це його власні переживання. Мається на увазі його здатність "вжитися" у суб'єктивний світ клієнта і зрозуміти смисл різних подій у світі. Таке "входження" має бути без оціночним, не поділяють зміст іншого світу на правильну і неправильну, хорошу і погану частини. Без оціночна установка психолога дозволяє клієнтам більшою мірою брати і себе. Коли психолог точно і старанно ідентифікує різноманітні почуття - злість, страх, ворожість, тривогу, радість - клієнт має можливість краще почути і зрозуміти себе.

Емпатія означає здатність психолога не тільки співпереживати, але і розуміти клієнта. У цьому сенсі емпатичне пізнання здійснюється, насамперед, емоційно, через співпереживання клієнту. Емпатія допомагає психологу розібратися в причинах недостатньою відвертості клієнта: про що-то клієнт не говорить, оскільки цьому перешкоджає несвідоме опір, що просто приховує і про що не розповідає з-за побоювань не бути почутим. Увійшовши в світ іншої людини, психологу в той же час важливо залишатися автономним від клієнта, тобто зберегти самість. Тому співпереживання психолога клієнту ніколи не повинен бути тотальним, а лише частковим і тимчасовим. Це процес, в якому психолог частково відчуває почуття клієнта, одночасно зберігаючи необхідну відстороненість [39].

Емпатичне розуміння можна показати клієнту самими різними способами - мовчанням, відображенням почуттів, вдалою і своєчасної інтерпретацією, розповідаючи якусь історію, точною метафорою і т. п. Однак емпатія не зводиться до простої техніки вираження свого інтересу. Унікальна здатність психолога до емпатії полягає в своєрідному баченні клієнта -

вміння вникнути в його поведінку і почуття та на підставі інтуїції зрозуміти, що клієнт говорить відверто і про що замовчує і т. д. [14].

Той чи інший рівень емпатії є професійно необхідною якістю для всіх фахівців, робота яких безпосередньо пов'язана з людьми

3. Соціально-психологічна адаптація.

А. Маслоу розглядає процес адаптації як динамічний процес взаємодії особистості й середовища, в якості основного критерію адаптованості особистості висувається ступінь її інтегрованості із середовищем.

Фундаментальні питання соціально-психологічної адаптації особистості висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників - А. А. Бал, Ф. Б. Березін, К. І. Божович, Р. С. Костюк, А. Н. Леонтьєв, В. А. Малашихина, А. А. Налчаджян, В. А. Петровський, Ж. Піаже, З. Фрейд, Е. Еріксон та ін.

Психічна адаптація відіграє важливу роль у підтримці адекватних співвідношень у системі «індивідуальність-середовище».

В. Р. Березін виділяє наступні рівні психічної адаптації, як: – індивідуально-психологічний рівень, що включає в себе особисті й типологічні особливості людини, його актуальні стану (мотивація, здібності, рівень розвитку самосвідомості, самоконтроль, самооцінка, саморегуляція, темперамент, особливості емоційної і інтелектуальної сфери і т. д.). На цьому рівні здійснюється підтримка психічного рівноваги, збереження психічного здоров'я; – соціально-психологічний рівень, включає в себе особливості мікросоціальної взаємодії. На цьому рівні здійснюється формування адекватного міжособистісного взаємодії, досягнення соціально-значущих цілей.

Таким чином, для психолога дуже важливо мати високий рівень соціально-психологічної адаптації для того, щоб легше справлятися з мінливими умовами своєї діяльності.

4. Нервово-психологічна стійкість.

Під терміном психологічної стійкості особистості в самій психології розуміють уміння зберігати оптимальне функціонування психіки в мінливих обставинах, в умовах стресу. Це властивість особистості не передається генетично, а розвивається разом з формуванням особистості. Психологічна та емоційна стійкість залежить від типу нервової системи (яка вроджена), від життєвого досвіду людини, від навичок, рівня професійної підготовки, вміння вести себе в суспільстві, виду діяльності і т. д. тобто, можна підсумувати, що один (мабуть, вирішальний) фактор – вроджений. Це вид нервової діяльності. Але все інше залежить від нас самих. Адже людина, пізнав і переміг не одну біду, буде набагато стійкіше, ніж той, хто виріс в «теплих умовах». Те ж саме стосується і зворотної сторони медалі: якщо життя людини було занадто багато стресу, його просто нерви розхитані, і він гостро реагує на будь-яку дрібницю.

Однак психологічна стійкість не гарантує стійкість від усього на світі. Це – не стабільність, стійкість нервової системи, а саме гнучкість. Головна характеристика психологічної стійкості до стресів – це мобільність психіки при переході від однієї задачі до іншої [43].

5. Стресостійкість

Стрес – поняття, для позначення великого кола станів, котрі обумовлені виконанням діяльності в особливо складних умовах і виникають у відповідь на різноманітні екстремальні впливи – стресори. У фізіології цим поняттям позначали неспецифічну реакцію організму («загального адаптаційного синдрому») у відповідь на будь-який несприятливий вплив, пізніше воно стало використовуватися для опису станів людини в екстремальних умовах на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях.

Залежно від виду стресора і характеру його впливу виділяються різні види стресу:

- За критерієм впливу на людину:

1. Емоційно-позитивний стрес, викликаний позитивними подіями. У людей з ослабленим здоров'ям навіть цей вид стресу може спровокувати негативні наслідки.
  2. Емоційно-негативний стрес спричиняється негативними подіями. Він менш контрольований людиною, і тому більш небезпечний для здоров'я.
- Залежно від строку тривання:
    1. Короткочасний (гострий) стрес, якому властива швидкість і несподіваність виникнення.
    2. Довгостроковий (хронічний) стрес. Він може бути наслідком гострого стресу, але часто виникає через незначні, слабоінтенсивні, але постійні множинні чинники.
  - За походженням і механізмом розвитку:
    1. Фізіологічний стрес, для якого характерне опосередкування стресорів гомеостатичними фізіологічними механізмами. Він викликається такими стрес-чинниками, як біль, холод, спека, голод, спрага, фізичні перевантаження.
    2. Психологічний стрес опосередковується психологічними процесами оцінки передбачуваної погрози стресового стимулу і пошуком адекватної відповіді на цей стимул. Його викликають: обман, образа, погроза, небезпека, інформаційне перевантаження тощо.

Наслідки, які можуть з'явитися під час професійної діяльності психолога який має низький рівень стресостійкості:

- Депресивний настрій;
- Порушення професійного функціонування чи стосунків з клієнтом (з людьми в цілому);
- Почуття нездатності впоратися зі справами, планувати і продовжувати залишатися в цій ситуації;
- Тривогу;

- Занепокоєння;
- Іноді вибухи гніву й агресії;
- Звуження уваги;
- Прояви дезорієнтації;
- Розпач чи безнадійність;
- Неадекватна чи безцільна гіперактивність.

У виникненні реакції на стрес, а також адаптаційних розладів, відіграють велику роль індивідуальна уразливість або стійкість до дії стресу, адаптивні здібності. Про це свідчить той факт, що ці розлади розвиваються не у всіх людей, на яких впливає сильний стрес.

Таким чином, одним із актуальних завдань профілактики стресу є розвиток адаптивності та стресостійкості [40].

6.1 Емоційна стійкість/нестійкість

Наявність цієї риси, як професійно важливої для психолога підкреслювали сучасні вчені Л. І. Бучек, П. Б. Зільberman, Т. С. Кириленко, Г. В. Ложкін, С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко, О. Я. Чебикін, А. І. Черкашин, О. А. Блінов, М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, П. П. Криворучко, В. В. Стасюк.

Емоційна лабільність характеризується нестійкістю емоційного фону, його залежністю від зовнішніх обставин, частою зміною настрою навіть при незначній зміні ситуації: від піднесеного з відтінком добродушності, ейфорії до дісфорічного з незадоволенням, злобою, агресією [19].

У психологічній літературі закордонні та вітчизняні автори виділяють разом з іншими професійними та особистісними якостями, необхідними в роботі психолога і емоційну стійкість.

При цьому в психологічній літературі існують дослідження професійних і особистісних якостей вітчизняних психологів. Вимоги до еталону особистості цілком реальні і застосовні практично, за умови, що особистість мотивована для подання психологічної допомоги іншим, постійно розвивається, прагнучи до самоактуалізації. А ефективність

діяльності, як відомо, залежить від особистісних рис психолога-консультанта. Наприклад, Овчарова Р. В. розглядає вимоги до особистості та діяльності майбутнього психолога.

Використовуючи опитувальник Р. Кеттелла, вона виділяє такі особистісні характеристики ідеального практичного психолога:

1. Психолог повинен мати високі (загальні) розумові здібності, бути проникливим, розсудливим, вільнодумним, аналітичним.

2. Психолог особистість соціальна, тому любить працювати з людьми. Це товариська людина, він великодушний до людей, легко формує активні групи, добре запам'ятовує імена людей, люб'язний, тактовний, дипломатичний у спілкуванні.

3. Він любить спільні дії, підпорядковує інтереси особистості груповим інтересам, совісний, добросовісний, має почуття і відповідальність, сильний, енергійний, вміє підпорядкувати собі. Він сміливий, швидко вирішує практичні питання.

4. Психолог емоційно стійкий, витриманий, спокійний, реально зважає обстановку, стресостійкий [23].

Психолог повинен розуміти, помічати свої почуття, зокрема й негативні, не витісняти їх. Тільки в такому випадку він буде контролювати свою поведінку. Адже психолог здатний сприяти в позитивних змінах клієнта тільки тоді, коли проявляє толерантність до всього різноманіття чужих і «своїх» емоційних реакцій.

Чим більше психолог знає про себе, тим краще він зрозуміє своїх клієнтів.

Студенти повинні знати, що професія психолога, з одного боку, приносить задоволення тому, що за короткий час можна глибоко і близько пізнати життя інших, надати їм допомогу [20].

6.2 Інтро-екстравертизм

Термін «екстраверт» буквально означає «спрямований назовні», вперше це поняття було використано Карлом Юнгом у книзі «Психологічні типи».

Екстравертом вважається людина, інтереси якого стосуються, в першу чергу, зовнішнього світу. Як правило, екстраверти відкриті, активні, їх вчинки часто бувають імпульсивними. Це дуже товариські люди, які люблять виявляти ініціативу, із задоволенням виступають перед аудиторією, намагаються привернути увагу оточуючих. Вони легко адаптуються в нових умовах.

Оскільки екстраверт орієнтований на навколишній світ, то його рідко можна застати за роздумами про власні проблеми, про сенс свого життя, він практично не займається самокопанням. Саме з цієї причини йому набагато простіше зрозуміти інших людей, ніж самого себе. У нього безліч друзів і знайомих.

У будь-якій компанії екстраверт не буде сидіти на місці і нудьгувати, він зробить все, щоб оточуючим було весело і цікаво, і будьте впевнені – це йому вдасться. Навіть серед незнайомих людей екстраверт швидко зорієнтується, з усіма перезнайомиться і не дасть нікому сумувати.

У вчинках екстраверта багато імпульсивності, в результаті його дії іноді бувають необачні, він схильний переоцінювати власні сили і можливості. Однак це не заважає екстравертам постійно бути в центрі уваги і брати на себе відповідальність. Важливо пам'ятати, що відповідальність і обов'язок – це різні речі. Обов'язок сприймається екстравертом негативно, а відповідальність для нього схожий цінний подарунок.

При всіх перевагах такого типу особистості як екстраверт, у нього є і ряд недоліків. Отже, недоліки екстраверта:

По-перше, екстравертам для руху вперед, для досягнення своєї мети необхідне схвалення оточуючих, яке може бути виражено як на похвалу, так і у вигляді нагород, дипломів і т. д. При відсутності таких ось зовнішніх

стимулів у екстраверта швидко пропадає інтерес, і буквально опускаються руки.

По-друге, при всій любові до екстраверта спілкування у нього може не бути жодного справжнього друга. А адже навіть екстравертам іноді може захотітися поговорити з кимось по душах, але придатних для цього людей в його оточенні може не виявитися.

По-третє, екстраверт воліє жити одним днем, не любить планувати щось наперед, а, між тим, це часто буває вельми корисно.

По-четверте, екстраверт легко загоряється новою ідеєю, з ентузіазмом береться за справу, але через досить короткий проміжок часу інтерес і ентузіазм пропадають, а необхідність регулярно робити певну роботу починає його обтяжувати. Екстраверт – прекрасний натхненник та креативна особистість, а ось доводити запропоновані ним ідеї до практичної реалізації найкраще вдається людям протилежного типу – інтровертам.

Екстраверти вміють не тільки розташовувати до себе людей, в результаті чого, люди здатні відкрито розповідати про свої проблеми, але і давати їм поради, консультувати, пропонувати свої шляхи вирішення [35].

7. Схильність до певної професії.

Професія психолога пов'язана зі спілкуванням із людьми, тобто дана професія відноситься до типу професій «людина – людина». Розглянемо детальніше даний тип професії.

Схильності і переваги:

- обслуговування людей;
- навчання;
- виховання;
- управління людьми;
- легкість знайомства і спілкування з новими людьми;
- чуйність і доброзичливість до оточуючих;
- вміння уважно слухати людей;

- вміння самостійно організовувати свою роботу та роботу інших;
- вміння гарно і зрозуміло говорити.

Професійно важливі якості:

- розвинені комунікативні здібності,
- емоційна стійкість,
- швидке переключення уваги;
- емпатія;
- спостережливість;
- організаторські здібності.

Це професії, об'єктом уваги яких є людина. Вони пов'язані з навчанням, вихованням, обслуговуванням, керівництвом. У цій області допомагають орієнтуватися такі навчальні предмети, як історія, література й інші, пов'язані з вивченням людей, суспільства.

8. Адаптивність

Групою авторів: І. А. Баевой [5], Н.В. Кузьміної [26] та ін представляються наступні розуміння професійної адаптивності: перше, вузьке - пристосовність до умов нової діяльності або спеціальності; друге, широке розуміння - крім першого, ще здатність людини до включення в соціальну структуру взаємодії у сфері професійної діяльності.

Основою розвитку адаптивності є адаптаційний потенціал, який визначається як ступінь прихованих можливостей індивіда включатися в нові змінні умови середовища і має пряму залежність з особистісним потенціалом індивіда, який визначає його трудове поведінка. З поняттям потенціалу тісно пов'язане поняття, яке визначається як перебудова фізіологічних функцій індивіда на трудову діяльність, що супроводжується поступовим поліпшенням його працездатності та емоційного стану. Тому адаптивність як

здатність індивіда визначає можливість і швидкість адаптації індивіда у професійному середовищі.

Розглядаючи два поняття «адаптація» як процес і «адаптивність» як здатність, необхідно відзначити їх взаємний вплив. Розвиток професійної адаптивності індивіда зумовлено впливом групи чинників, які більшою чи меншою мірою надають вплив на здатність індивіда до внутрішнім і зовнішнім змін в організації.

Під професійною адаптивністю ми розуміємо здатність управлінця швидко пристосовуватися до внутрішньоорганізаційного середовища, домінуючого в організації, проводити оперативні та своєчасні дії, відповідати вимогам умов праці і завжди бути готовим до внутрішнім і зовнішнім змінам в організації для функціонування і взаємодії працівників організації у відповідності з цілями і завданнями стратегічних змін.

В основі розвитку адаптивності лежить вдосконалення умов діяльності та розвиток саморегуляції особистості. Розвиток особистості пов'язане з вдосконаленням професійних та особистісних характеристик індивіда [34].

9. Тривожність

Тривожність - це індивідуальна психологічна особливість, що виявляється в схильності людини до частих і інтенсивних переживань стану тривоги, а також в низькому порозі її виникнення. Розглядається як особисте освіту та (чи) як властивість темпераменту, що обумовлена слабкістю нервових процесів" [54].

На фізіологічному рівні реакції тривоги проявляються в посиленні серцебиття, почастішання дихання, збільшенні хвилинного об'єму циркуляції крові, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудливості і зниженні порогу чутливості.

На психологічному рівні тривога виявляється як напруга, занепокоєння, нервозність, відчуття невизначеності й загрожує невдачі, неможливість прийняти рішення і т. д.

Надмірно високий рівень тривожності, як і надмірно низький, називаються дезадаптивної реакцією, яка проявляється в загальній дезорганізованості поведінки і діяльності.

Тривога і тривожність можуть бути ослаблені доволно, наприклад, за допомогою активної діяльності по досягненню мети або спеціальних прийомів допомогою релаксації, а також в результаті дії неусвідомлених захисних механізмів.

В психологічному плані стан тривожності характеризує тимчасовий, але відносно стійкий рівень активності людини. Психічні стани мають рефлекторну природу і формуються у певній обстановці під впливом внутрішніх фізіологічних станів організму. Певні стани виникають у процесі специфічних соціальних впливів [54].

Для практичного психолога тривожність має більш негативний ухил, аніж позитивний. Психолог який схильний часто переживати сильну тривогу з відносно малих приводів, швидше за все буде не об'єктивно відноситися до ситуацій клієнта.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Термін «професійно важливі якості, яким позначаються індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на успішність освоєння діяльності та ефективність її виконання, вперше з'явився у рамках психології праці у зв'язку з необхідністю професійного відбору та професіографічного аналізу.

Для психолога особливого значення набувають професійно важливі особистісні якості. Психолог є не тільки носієм психологічних знань. Психолога оцінюють з позиції його відповідності ідеального образу людини, що втілює в життя позитивні результати, що досягаються за допомогою ефективних психологічних методик і технологій. Від особистісної, життєвої, професійної успішності психолога залежить його переконливість, а також ефективність роботи в цілому.

У процесі професійного становлення і розвитку особистісні якості психолога трансформуються під впливом професійних вимог. Професійний психолог не може надходити не адекватно ситуації. Професійна позиція поряд з професійними засобами діяльності і наповнена професійними і особистими якостями людини. У чому особисті та професійні якості психолога збігаються, поділ завжди умовно. Особиста позиція може вибудовуватися на основі професійних знань, умінь. Необхідним для ефективного функціонування є здатність адекватно займати і міняти позиції в процесі будь-яких видів діяльності.

Таким чином, основою успішної професійної діяльності психолога, на мою думку, є високий рівень розвитку особистості фахівця, який в свою чергу є умовою, що забезпечує можливості системного бачення професійної діяльності, побудови концепції своєї професійної діяльності та її подальшого розвитку.

У психологічній літературі існують численні дослідження професійних і особистісних якостей вітчизняних психологів. Вимоги до еталону особистості цілком реальні і застосовні на практиці, за умови, що

особистість вмотивована на надання психологічної допомоги іншим людям, постійно розвивається, прагнучи до самоактуалізації. Ефективність діяльності залежить від особистісних і професійних якостей психолога.

У дослідженні, проведеному Л. М. Бечтолдом, Е. Е. Вернером, Р. Б. Кеттеллом і Дж. Е. Древалом, отриманий наступний психологічний портрет ефективного психолога: це особистість з творчим мисленням, що схильна до самоаналізу, любить працювати наодинці, незалежна і самовпевнена, але завжди готова скористатися новими можливостями для набуття нового досвіду, емоційно стійка, наділена розвиненим відчуттям самоконтролю, володіє гнучким мисленням і легко адаптується [12].

У дослідженні, проведеному Л. М. Бечтолдом, Е. Е. Вернером, Р. Б. Кеттеллом і Дж. Е. Древалом, отриманий наступний психологічний портрет ефективного психолога: це особистість з творчим мисленням, що схильна до самоаналізу, любить працювати наодинці, незалежна і самовпевнена, але завжди готова скористатися новими можливостями для набуття нового досвіду, емоційно стійка, наділена розвиненим відчуттям самоконтролю, володіє гнучким мисленням і легко адаптується [12].

Е. С. Романова серед якостей, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності психологів, виділяє наступні: високий рівень розвитку концентрації і стійкості уваги; високий рівень розвитку переключення і розподілу уваги; гарний розвиток образної і словесно-логічної пам'яті; високий рівень розвитку образного мислення; розвиток логічного мислення; гарний розвиток мнемічних здібностей (довгострокова і короткочасна пам'ять); комунікативні здібності; уміння слухати; вербальні здібності; ораторські здібності; здатність до самоконтролю; високий ступінь особистої відповідальності; терпимість, безоціночне ставлення до людей; інтерес і повага до іншої людини; прагнення до самопізнання, саморозвитку; оригінальність, спритність, різнобічність; допитливість і навченість; тактовність, вихованість; схильність до співпереживання; ініціативність; цілеспрямованість, наполегливість; інтуїція, уміння прогнозувати події;

уміння зберігати таємницю; творчий початок; ерудованість [21].

У дослідженні, проведеному Л. М. Бечтолом, Е. Е. Вернером, Р. Б. Кеттеллом і Дж. Е. Древалом, отриманий наступний психологічний портрет ефективного психолога: це особистість з творчим мисленням, що схильна до самоаналізу, любить працювати наодинці, незалежна і самовпевнена, але завжди готова скористатися новими можливостями для набуття нового досвіду, емоційно стійка, наділена розвиненим відчуттям самоконтролю, володіє гнучким мисленням і легко адаптується [12].

У багатьох дослідних роботах відзначається певна залежність між особистісними якостями психолога і ефективністю професійної діяльності, тому ми виділили найважливіші якості якими повинен володіти психолог у своїй діяльності:

- Комунікативні та організаційні здібності;
- Емпатія;
- Соціально-психологічна адаптація;
- Нервово-психологічна стійкість;
- Стресостійкість;
- Емоційна стійкість/нестійкість, інтро-екстравертизм;
- Схильність до певної професії;
- Адаптивність;
- Тривожність.

Комунікативна компетентність є основною складовою професійної компетентності психолога.

Організаторські здібності проявляються в динаміці оволодіння знаннями, уміннями і навичками, необхідними для успішного виконання професійної діяльності.

Велику роль у спілкуванні психолога з клієнтом грає його вміння до емпатійній взаємодії. Прояв емпатії в спілкуванні означає, що психолог чуйно і точно реагує на переживання клієнта, наче це його власні переживання.

Психічна адаптація відіграє важливу роль у підтримці адекватних співвідношень у системі «індивідуальність-середовище».

Таким чином, для психолога дуже важливо мати високий рівень соціально-психологічної адаптації для того, щоб легше справлятися з мінливими умовами своєї діяльності.

Головна характеристика психологічної стійкості до стресів – це мобільність психіки при переході від однієї задачі до іншої.

У виникненні реакції на стрес, а також адаптаційних розладів, відіграють велику роль індивідуальна уразливість або стійкість до дії стресу, адаптивні здібності. Про це свідчить той факт, що ці розлади розвиваються не у всіх людей, на яких впливає сильний стрес.

Психолог повинен розуміти, помічати свої почуття, зокрема й негативні, не витісняти їх. Тільки в такому випадку він буде контролювати свою поведінку. Адже психолог здатний сприяти в позитивних змінах клієнта тільки тоді, коли проявляє толерантність до всього різноманіття чужих і «своїх» емоційних реакцій.

Чим більше психолог знає про себе, тим краще він зрозуміє своїх клієнтів.

РОЗДІЛ II. ВПЛИВ ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ ТА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

2.1 Життєвий вибір та професійна зрілість.

Життєвий вибір є надзвичайно складним і багатоаспектним психологічним феноменом, оскільки саме життя є результатом життєвих виборів, які щогодини робить особистість; життєвий вибір людини має потужні рушійні і спрямовуючі сили, регулятивні можливості. У сучасній соціально-економічній ситуації кількість виборів, які з необхідністю повинна здійснити людина, зростає: нестабільність економічного життя, тривожність у зв'язку з можливістю втратити роботу, часто дисгармонійні стосунки в сім'ї, обумовлені неоднозначністю життєвої ситуації, усвідомлення некомпетентності при рішенні смисложиттєвих завдань та ін., робить надзвичайно актуальними питання природи і суті життєвих виборів [1].

Здійснюючи вибір в переломні періоди життя, людина тим самим визначає напрям і характер свого подальшого розвитку: ефективний вибір сприяє, а неефективний – утруднює досягнення людиною вершин.

Особистісний вибір розглядається в екзистенціальній і культурно-історичній психології як детермінанта становлення особистості, як можливість зміни соціальних умов її розвитку: вибір як вчинок формує особистість (Ж. П. Сартр, В. Франкл, М. М. Батхін, О. Г. Асмолов, В. П. Зінченко) [11].

Способи постановки і рішення життєвих завдань при здійсненні життєвого вибору є психологічним механізмом життєдіяльності особистості на життєвому шляху, тобто і особистісного розвитку.

Вчинивши життєвий вибір, особистість по іншому бачить своє життя і намічає нові шляхи свого розвитку, після здійснення вчинку згідно з прийнятим рішенням людина не перестає думати про зроблений вибір, аналізує його результат, зіставляючи з життєвими планами і цілями, і

психологічною ціною, якою дісталася перемога. У цих роздумах про зроблене і пережите, відбувається витягання уроків життя, формується дорогоцінний життєвий досвід[29].

Життєвий вибір людини визначається не лише об'єктивними обставинами, ситуацією вибору, але і самим суб'єктом вибору, його ментальністю, при чому вирішальне значення мають суб'єктивні чинники, які опосередковують і заломлюють дію об'єктивних. Пускову роль при цьому грає сприйняття людиною проблемної ситуації, оскільки саме воно змістовно визначає її як виборну і спрямовує подальшу активність суб'єкта [52].

Локус контролю – це термін, який визначає способи, завдяки яким люди визначають причину та відповідальність за результати своєї та чужої діяльності. Виділяють два полярних засоби пояснення причинності та відповідальності. В одному випадку причинність та відповідальність обґрунтовується активністю особистості, яка діє (її зусиллями, здібностями, бажанням), в іншому випадку «відповідальність покладається» на фактори, які не залежать від особистості – зовнішні обставини, випадковості, везіння, містичний фактор долі, фатальні дії спадковості та ін [42].

Розвиток Я-концепції, звернення особистісних зусиль на смислову сферу, актуалізація процесів життєвих відношень особистості, її життєвого світу в цілому сприяє саморозвитку особистості, актуалізує процеси самовдосконалення [51].

Згідно з Д. О. Леонтьєвим особистісний потенціал розуміється як спроможність людини долати обставини, які склались та кількість зусиль, що докладає особистість для їх подолання. Це свідчить про те, що несприятливі умови для формування особистості можуть бути подолані завдяки самодетермінації на базі особистісного потенціалу [7].

Професійна зрілість активізує самопізнання, свідому саморегуляцію, визначає нові змісти професійної діяльності, стимулює професійне самовизначення й самореалізацію. Професійна зрілість – особистісний феномен, пов'язаний із професійною активністю, і відповідно, фахівець із

відчуттям професійної зрілості – суб'єкт професійної діяльності [36].

Професійна зрілість – це відповідність професійного розвитку людини ціннісному ставленню особистості до себе, власної професійної діяльності, інших людей, життя й світу в цілому [9].

Основними характеристиками професійної зрілості є: зацікавленість вибору професії прагнення до одержання нової інформації й планування кар'єри; однорідність професійних переваг протягом тривалого часу в одній професійної області; зрілість інтересів, незалежність від інших людей і обставин щодо вибору професії й розвитку професійної діяльності, відповідність цінностей обраної роботи інтересам людини, відповідність переваг і здатностей інтересам і активності людини[16].

Аналіз літератури дозволяє виділити п'ять основних параметрів професійної зрілості людини: автономність; поінформованість про світ професій; вміння співвіднести інформацію зі своїми особливостями, уміння ухвалювати рішення; уміння планувати своє професійне життя; емоційна замученість у ситуаціях[17].

Автономність. Будь-яка людина буде задоволена своїм професійним рішенням (вибір або зміна професії, місця навчання, місце роботи, спеціалізації, перенавчання та ін.) тільки в тому випадку, якщо вона буде сприймати це рішення як своє власне, а не нав'язане ззовні[30].

Поінформованість про світ професій і вміння співвіднести інформацію зі своїми особливостями. При низькому рівні самосвідомості людина не в змозі сприймати запропоновану їй інформацію[32].

У якості теоретико-методологічної основи дослідження проблеми становлення професійної зрілості особистості майбутнього спеціаліста варто задіяти інтегративний підхід, що дозволяє розглянути соціально-психологічний освітній процес як процес становлення професійної зрілості з позиції цілісної системи й складових її компонентів; при цьому особистість постає як вища цінність, а професійна зрілість результат досягнення особистістю максимальної вершини свого розвитку[49].

Ця проблема адаптації особистості студента до нових соціальних умов, пов'язаних з навчанням у ВНЗ, новим колом спілкування, новими формами навчання, новими вимогами до оволодіння знаннями, і принципово новим завданням – необхідністю розвитку особистості в професійному плані [21].

2.2 Вплив освітнього середовища ВНЗ на розвиток особистості майбутнього фахівця

Глибокі політичні і соціально-економічні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, визначають необхідність підготовки кваліфікованих та ініціативних фахівців у будь-якій галузі, здатних до постійного саморозвитку і самовдосконалення, які відрізняються високою соціально-професійною мобільністю, готовністю до швидкого оновлення знань, розширення арсеналу умінь та навичок, освоєння нових сфер діяльності. Особливого значення набуває бажання і здатність особистості активно досліджувати новизну і складність світу, який постійно змінюється.

Професійна освіта – один з найважливіших стовпів будь-якої сучасної держави, що прагне зберегти свою незалежність, ідентичність, конкурентоспроможну економіку, культуру, соціальний генофонд. Призначення будь-якого сучасного вищого навчального закладу полягає в тому, щоб за рахунок фундаментальної освітньої та виховної підготовки молоді здійснювати послідовні і ефективні інновації в навколишньому світі. Зусилля вищої освіти спрямовані на створення умов, які сприяють формуванню різнобічної, соціально-активної, самостійної, творчої, компетентної, орієнтованої в своєму житті як на загальний успіх оточуючих її людей, організацій, співтовариств, так і на високі власні досягнення особистості майбутнього фахівця. Освітнє середовище є вирішальним фактором у розвитку особистості, а студент своїми діями і вчинками активізує елементи середовища і тим самим створює їх для себе.

Вплив освітнього середовища на формування особистісних якостей студента майбутнього фахівця становить інтерес для досліджень на протязі вже досить довгого часу. Однак, саме поняття «освітнє середовище» залишається нечітким. Є різні думки про те, що треба розуміти під значенням «освітнє середовище», які кордони можуть або повинні бути в його визначенні. Хоча є значні досягнення у взаємному збагаченні сенсу цього поняття в різних дослідженнях освітнього середовища, її визначення все ще відрізняються різноманітністю і включають у себе широкий спектр наукових концепцій.

Саме поняття освітнього середовища розробляється протягом останніх десятиліть видатними вченими з філософії, психології, педагогіки. Зокрема, В. І. Слободчинковим, В. А. Петровським розглянуті філософські аспекти поняття «освітнє середовище», прийоми і технології її проектування [25, 5]. Дослідники В. А. Козирєв, І. К. Шалаєв під освітнім середовищем розуміють функціонування конкретної установи [23, 58]. Якщо застосувати термін «освітнє середовище» відповідно до практики навчання і виховання розглянуті питання конструювання освітнього середовища (О. С. Газман, В. А. Ясвин і ін.) [46, 76]. Також приділялася увага щодо даного питання в працях засновників систем розвиваючого навчання (В. В. Рубцов, Б. Д. Ельконін) [38, 94].

Освітнє середовище насамперед є підсистема соціокультурного середовища, сукупність історично сформованих факторів, обставин, ситуацій. Воно може бути охарактеризоване і як сукупність соціальних, культурних, а також спеціально організованих в освітній установі психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодія яких відбувається становлення особистості індивіда. Освітнє середовище з'являється тоді, коли між окремими інститутами програмами, суб'єктами освіти, освітніми практиками починають вибудовувати певні зв'язки і відносини; починають вирішувати освітні завдання.

На думку Гущиної Т. Н. поняття «освітнє середовище» включає не тільки освітній простір як одну зі своїх характеристик, а й особистісно-орієнтований освітній процес [38, 96].

Під освітнім середовищем розуміється система впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її власного розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні.

Перш за все, освітнє середовище має відповідати наступним вимогам:

1) забезпечувати безперервний процес розвитку індивіда; 2) сприйматися індивідом як цілісна, неподільна на складові частини середовище; 3) володіти взаємопов'язаністю навчальних і виховних впливів, які вживатимуться послідовно в рамках освітнього середовища; 4) Відрізнятися чіткістю і однаковістю освітніх орієнтирів.

Активне розвиваюче середовище надає особистості індивідуальну траєкторію освіти як соціально-особистісну «освітню драбину», що відповідає сучасним професійно-особистісним потребам індивіда та суспільства в цілому.

В умовах сучасної України пріоритетом є підготовка відповідальної особистості, здатної конструктивно працювати, що поєднує в собі професійну компетентність з громадянською відповідальністю, і володіє світоглядним кругозором і моральною свідомістю.

При цьому освітнє середовище може надавати як позитивний, так і негативний вплив з точки зору особистості та суспільства. У середовищі вищої освіти створюються умови не тільки для розвитку професійної культури фахівців, але і для гармонізації інтелектуальної та емоційної сфер особистості, соціалізації, формування моральних орієнтацій і зразків-ідеалів особистості. Як педагогічний фактор освітнє середовище забезпечує всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей, пов'язаних з задоволенням потреб і трансформацією цих потреб в життєві цінності, що актуалізує процес особистісного саморозвитку. Її психологічною сутністю є сукупність діяльнісних і комунікативних актів і взаємин учасників освітнього процесу.

Найчастіше, коли йдеться про освітнє середовище, мається на увазі конкретне оточення якого-небудь навчального закладу. Якщо розглядати освітнє середовище з точки зору наданих ним освітніх можливостей, то критерієм якості є його здатність забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для ефективного саморозвитку. Це значить, що основною його характеристикою повинна буди модальність, показником якої є наявність або відсутність в тому чи іншому освітньому середовищі умов і можливостей для розвитку активності суб'єкта освіти та його особистісної свободи. При цьому під активністю розуміється наявність таких властивостей, як ініціативність, прагнення до чого-небудь, наполегливість у цьому прагненні, боротьба особистості за свої інтереси, відстоювання цих інтересів і т.п.

Залежно від впливу освітнього середовища на розвиток особистості виділяють такі основні типи: 1) «догматичне освітнє середовище», що сприяє розвитку пасивності і залежності; 2) «кар'єрне освітнє середовище», що сприяє розвитку активності, але і залежності; 3) «безтурботне освітнє середовище», що сприяє вільному розвитку, але й обумовлює формування пасивності; 4) «творче освітнє середовище», сприяюче вільному розвитку активної особистості [46, 215].

Від того яким буде освітнє середовище безпосередньо залежить «доля» розвитку особистісних якостей студента.

Цілеспрямоване створення у ВНЗ правильного освітнього середовища забезпечує включення студентів в культурно-соціальні зв'язки різного типу і рівня; розвиток їх мотиваційно-сміслової сфери; побудова навчального процесу на основі формування продуктивного досвіду; індивідуалізацію процесу навчання на основі навчання на основі формування та реалізації індивідуальних освітніх програм.

Отже, в системі вищої освіти якісними характеристиками освітнього середовища ВНЗ мають стати: цілісність, що включає всі необхідні компоненти взаємодії і яка створює інтегративний простір (соціальний, культурний, творчий); варіативність, яка обумовлює наповнення освітнього середовища ВНЗ різноманітністю значень, можливістю вибору студентами як змісту, так форм і

способів аудиторної та позааудиторної діяльності, що допомагає знайти шляхи взаємодії в інших сферах самовизначення; діалогічність, обумовлену наявністю творчої взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу, а також суб'єктивність, відкритість, універсальність, корпоративність.

2.3 Професійна підготовка майбутніх психологів.

Майбутній психолог – це майбутній фахівець, професіонал. Підготовка професіонала ґрунтується на засвоєнні знань, конкретних умінь, освоєнні конкретних поведінкових зразків. Професія психолога включає в себе різноманітні знання про людину, природу, механізми, процесах поведінки.

Важливим компонентом професійної діяльності психолога є вміння моделювати, компонувати і встановлювати зв'язки, виділяти найбільш значущі елементи і творчо застосовувати це знання [18].

Оцінка рівня професійної підготовленості молодих фахівців у випадку є певною формою контролю, спрямованого на оцінку знань, навичок і вмінь. При цьому слід мати на увазі наступне: знання – це результат пізнання дійсності, її відображення в мисленні людини, це результат матеріальної і духовної діяльності. У той же час знання – це суспільно-історичний досвід усіх попередніх поколінь. У знаннях здійснюється переклад розрізнених уявлень в систематизовану форму, а також утримання те, що треба зберегти, передати, розвинути як опору людської діяльності, головним чином професійної, тобто знання – це систематизовані уявлення про операції, діях, явищах, предметах, науках, законах і т.д.[46].

Професійне навчання фахівців-психологів має бути спрямоване не тільки на формування у них почуття впевненості у своїх силах і можливостях – мотиваційну основу саморозвитку, а й на озброєння їх доступними внутрішніми засобами для такої роботи над собою – операційну основу самовдосконалення.

Визначальним у питаннях професійного становлення психолога, його внутрішньоособистісні перебудови є те, що його професійна діяльність розгортається в складній системі відносин, професійно актуалізована і значима для психолога, входить компонентом у сукупність всіх суспільних відносин, в які стихійно або свідомо включена особистість.

Професійна діяльність психолога висуває особливі вимоги особистісного розвитку фахівця адже саме особистість є основним чинником професійного впливу. Тобто, основним завданням підготовки майбутніх спеціалістів відповідно профілю є сприйняття становленню розвитку особистості практичного психолога, що значною мірою пов'язано із формуванням професійної спрямованості.

У науково-методичній літературі поняття «професійна спрямованість» розглядається з трьох сторін: предметної, соціальної і психолого-педагогічної. Психолого-педагогічна сторона поняття має за основу поняття «професійна спрямованість особистості». Це її інтегральна властивість, яка визначає ставлення людини до обраної професії, впливає на процес володіння професією, підготовки до майбутньої практичної діяльності й її успішність в майбутньому.

Л. М. Мітіна розглядає професійну спрямованість як систему мотивів і інтересів, що орієнтують діяльність особистості [38].

На думку А. П. Сейтешева професійна спрямованість за своєю структурою являє собою складне утворення, що включає в себе предметний зміст, світогляд і певні динамічні властивості.

Професійну спрямованість слід також розглядати як компонент спрямованості особистості, що конкретизується у професійній діяльності. М. С. Пряжніков вважає професійну спрямованість пояснювальним фактором професійного самовизначення, пов'язаним з професійним становленням та розвитком, на базі якого будується професійна самосвідомість [38].

Ю. О. Афонькіна пропонує наступне визначення професійної спрямованості: «це система стійких властивостей людини як теперішнього

або майбутнього суб'єкта праці, які визначають його психологічний склад, що забезпечують його активність по конструюванню власної (потенційної або актуальної) професійної діяльності, що виступає рушійною силою професійного самовизначення» [21].

Професійна діяльність психолога висуває особливі вимоги до особистісного розвитку фахівця, адже сама особистість основним чинником професійного впливу. Тобто основним завданням підготовки майбутніх спеціалістів відповідного профілю є сприяння становленню розвитку особистості практичного психолога, що значною мірою пов'язано із формуванням професійної спрямованості.

За О. М. Славською, професійне становлення особистості практичного психолога є складний динамічний процес, при якому особистість проходить наступні етапи:

- Оптацію – усвідомлення вибір професії з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей;
- Професійну підготовку – формування професійної спрямованості особистості;
- Професійну адаптацію – набуття професійної ідентичності, засвоєння нової соціально-професійну спеціалізацію;
- Формування професіоналізму – набуття професійних та особистісних якостей, необхідних для виконання різних видів діяльності;
- Набуття індивідуального стилю діяльності як вищої форми професійної майстерності [18].

Відомо, що професійна спрямованість особистості немає вроджених задатків, вона виховується, формується в діяльності під впливом соціально-економічних, психологічних та педагогічних факторів. Тому процес навчання, спрямований на керування і управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів є основою виховання і розвитку їхньої професійної спрямованості.

Параметри, які відображають базові особливості особистості практичного психолога, є: бажання вирішувати професійно-значущі задачі уміння установлювати зв'язки з іншими людьми, здатність до професійної мобілізації своєї активності, особистісна відповідальність за виконання професійної діяльності, здатність до самокритики, а також узгодженості своїх дій з діями інших людей, потреба допомагати людям у вирішенні їх психологічних проблем і конфліктів.

Основні характеристики професійної спрямованості можна сформулювати наступним чином:

- Професійна спрямованість виступає системотворчою властивістю, що визначає увесь психологічний склад людини як суб'єкта праці;
- Орієнтує діяльність людини в професійному просторі;
- Спонукає до активності в професійно-трудовій сфері, коли людина не тільки долучається до продуктів, що створені іншими людьми, але й сама бере участь у перетворенні дійсності;
- Надає діяльності в професійній сфері стабільності до зовнішніх факторів;
- Відображає й обумовлює мету, мотиви праці й відношення до дійсності, що опосередковані трудовим процесом.

Для успішного професійного становлення випускників необхідно щоб в навчально-виховному процесі в основному завершилось їхнє професійне самовизначення, тобто сформувалось ставлення до себе, як до суб'єкта власної діяльності, щоб вони не тільки добре засвоїли фундаментальні знання з основ наук і відповідні їм вміння і навички, але й міцно оволоділи спеціальними знаннями, операційно. Стороною професійної діяльності. Майбутній фахівець має бути готовий увійти в виробничу систему взаємозв'язків, впевнено відчувати себе в професійному середовищі, а для цього необхідні сформовані професійні якості особистості і навички соціального і суто професійного спілкування.

У роботах вітчизняних авторів виділяються наступні основні напрямки індивідуально-професійного розвитку студентів:

- Розвиток професійної спрямованості й необхідних здібностей;
- Професіоналізація й удосконалювання психічних процесів і станів;
- Вироблення життєвої позиції й конкретизація життєвих планів;
- Підвищення рівня самостійності й відповідальності;
- Ріст рівня домагань в області майбутньої професії;
- Етичний, естетичний і духовний розвиток;
- Підвищення питомої ваги самовиховання й формування якостей, необхідних у майбутній діяльності;
- Підвищення ініціативи й творчості;
- Формування психологічної готовності до професійної діяльності.

Особливості професійної спрямованості студентів, обумовлені специфікою одержуваної спеціальності, виражені в змісті мотивів професійного вибору та навчальних мотивів: афінації, домінування, пізнання, прагнення до оволодіння професією.

Динаміка змісту професійної спрямованості студентів від першого до п'ятого курсу має свої особливості. Це виявляється в зміні розуміння студентами соціальної значущості професії, розширенні уявлень про обрану діяльність, про професійно-значущі якості професіонала а також в динаміці відносин студентів до професії та до себе як спеціаліста.

Професійна спрямованість молоді значною мірою залежить від рівня сформованості професійних інтересів. Інтерес до професії розглядається як позитивне ставлення до неї, яке виражається в спрямованості уваги і дій студента на набуття теоретичних і практичних знань, вмінь та навичок в обраній галузі. Індивідуально-професійний розвиток студентів у ВНЗ прямо

залежить від тих змістів і цінностей, які вони знаходять у професійній діяльності. У процесі професійного навчання виділяється завдання активізації прагнення до самопізнання. Усвідомлення своїх якостей, здібностей, можливостей розвитку сприяє змістовному насиченню навчальної діяльності й збагаченню значеннєвих зв'язків. Наявність і усвідомлення значимої мети, ідеї, змісту, тобто змістовного компонента професійної спрямованості – важлива умова професійного й особистісного розвитку студента.

Отже, процес професійного становлення студентів породжує якісну зміну професійної спрямованості, яка проявляється в динаміці і характері взаємозв'язку її структурних компонентів: мотивів вибору професії, - запальних мотивів і системи уявлень про обрану професію, і обумовлена етапом навчання(курсом) та специфікою одержуваної спеціальності.

Особистісне становлення професіонала – невід'ємна частина професіоналізації, яка, будучи динамічним за своєю природою, розвивається в процесі вищої професійної освіти. Можна з упевненістю говорити про те, що включення в процес особистісного розвитку студента-психолога компонентів, пов'язаних з його професійним розвитком, забезпечить повноцінне становлення його як професіонала. Завдання педагога в цій ситуації не просто передати студенту комплекс знань з дисципліни, а сформувати у нього мотивацію до оволодіння знаннями і подальшого професійного розвитку, грамотно і коректно впливати на світогляд студента, на його уявлення про себе, оточуючих, професії.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Студенти повинні знати, що професія психолога, з одного боку, приносить задоволення тому, що за короткий час можна глибоко і близько пізнати життя інших, надати їм допомогу [20].

Для практичного психолога дуже важливо бути екстравертом. Екстравертом вважається людина, інтереси якого стосуються, в першу чергу, зовнішнього світу. Як правило, екстраверти відкриті, активні, їх вчинки часто бувають імпульсивними. Це дуже товариські люди, які люблять виявляти ініціативу, із задоволенням виступають перед аудиторією, намагаються привернути увагу оточуючих. Вони легко адаптуються в нових умовах.

Екстраверти вміють не тільки розташовувати до себе людей, в результаті чого, люди здатні відкрито розповідати про свої проблеми, але і давати їм поради, консультувати, пропонувати свої шляхи вирішення [35].

Професія психолога пов'язана зі спілкуванням із людьми, тобто дана професія відноситься до типу професій «людина – людина».

Професійно важливі якості:

- розвинені комунікативні здібності,
- емоційна стійкість,
- швидке переключення уваги;
- емпатія;
- спостережливість;
- організаторські здібності.

Це професії, об'єктом уваги яких є людина. Вони пов'язані з навчанням, вихованням, обслуговуванням, керівництвом. У цій області допомагають орієнтуватися такі навчальні предмети, як історія, література й інші, пов'язані з вивченням людей, суспільства.

Основою розвитку адаптивності є адаптаційний потенціал, який визначається як ступінь прихованих можливостей індивіда включатися в нові змінні умови середовища і має пряму залежність з

особистісним потенціалом індивіда, який визначає його трудове поведінка.

Під професійною адаптивністю ми розуміємо здатність управлінця швидко пристосовуватися до внутрішньоорганізаційної середовищі, домінуючою в організації, проводити оперативні та своєчасні дії, відповідати вимогам умов праці і завжди бути готовим до внутрішнім і зовнішнім змінам в організації для функціонування і взаємодії працівників організації у відповідності з цілями і завданнями стратегічних змін.

Тривожність - це індивідуальна психологічна особливість, що виявляється в схильності людини до частих і інтенсивних переживань стану тривоги, а також в низькому порозі її виникнення. Розглядається як особисте освіту та (чи) як властивість темпераменту, що обумовлена слабкістю нервових процесів" [54].

Для практичного психолога тривожність має більш негативний ухил, аніж позитивний. Психолог який схильний часто переживати сильну тривогу з відносно малих приводів, швидше за все буде не об'єктивно відноситися до ситуації клієнта.

Майбутній психолог – це майбутній фахівець, професіонал. Підготовка професіонала ґрунтується на засвоєнні знань, конкретних умінь, освоєнні конкретних поведінкових зразків. Професія психолога включає в себе різноманітні знання про людину, природу, механізми, процесах поведінки.

Важливим компонентом професійної діяльності психолога є вміння моделювати, компонувати і встановлювати зв'язки, виділяти найбільш значущі елементи і творчо застосовувати це знання [18].

Професійне навчання фахівців-психологів має бути спрямоване не тільки на формування у них почуття впевненості у своїх силах і можливостях – мотиваційну основу саморозвитку, а й на озброєння їх доступними внутрішніми засобами для такої роботи над собою – операційну основу

самовдосконалення.

Визначальним у питаннях професійного становлення психолога, його внутрішньоособистісні перебудови є те, що його професійна діяльність розгортається в складній системі відносин, професійно актуалізована і значима для психолога, входить компонентом у сукупність всіх суспільних відносин, в які стихійно або свідомо включена особистість.

Особистісне становлення професіонала – невід'ємна частина професіоналізації, яка, будучи динамічним за своєю природою, розвивається в процесі вищої професійної освіти.

Професійна зрілість – це відповідність професійного розвитку людини ціннісному ставленню особистості до себе, власної професійної діяльності, інших людей, життя й світу в цілому[35].

Професійна зрілість активізує самопізнання, свідому саморегуляцію, визначає нові змісти професійної діяльності, стимулює професійне самовизначення й самореалізацію. Професійна зрілість – особистісний феномен, пов'язаний із професійною активністю, і відповідно, фахівець із відчуттям професійної зрілості – суб'єкт професійної діяльності[8].

Дуже важливо, щоб психолог мав більшість професійно-важливих якостей, так як саме вони будуть «інструментом» успішної діяльності в сфері «людина-людина».

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНО-ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

3.1. Організація та обґрунтування методів дослідження

З метою проведення емпіричного дослідження спрямованого на виявлення рівня професійно-важливих якостей у студентів-психологів, була сформована вибірка з 82 студентів різної статі та вікових категорій серед яких:

- На 1 курсі – 20 осіб;
- На 2 курсі – 20 осіб;
- На 3 курсі – 21 особа;
- На 4 курсі – 21 особа.

Табл. 3.1

Вікові особливості студентів

1 курс	17-18 років
2 курс	18-20 років
3 курс	20-22 роки
4 курс	21-23 роки

В подальшому при обробці результатів досліджувані називаються 1-2 курс – I група, 3-4 курс – II група.

Дослідження проведено з використанням наступних методик:

1. «Комунікативні та організаторські здібності» В. О. Синявський, В. А. Федорошин (КОС)

Методика дозволяє виявити рівень комунікативних та організаторських здібностей. Комунікативні і організаторські здібності – стрижневі в професіях типу «людина – людина» (вчитель, тренер, лікар, менеджер тощо). Ці здібності визначають характер міжособистісних відносин; без них не можна об'єднатися в колектив, створити навчальні,

спортивні, виробничі і інші групи, привернути до себе людей, організувати і направити їх діяльність. Ця методика корисна не тільки для діагностики особистісних якостей, але і для виявлення лідерів, організаторів, які можуть згуртувати колектив.

Методика КОС-1 базується на принципі відображення і оцінки деяких особливостей поведінки в різних ситуаціях, знайомих з особистого досвіду. Для вивчення комунікативних здібностей включені 20 питань, які допомагають з'ясувати особливості поведінки:

а) проявляєте Ви прагнення до спілкування, чи багато у Вас друзів;
б) чи Ви любите перебувати в колі друзів або віддаєте перевагу самотності;

- в) швидко звикаєте до нових людей, до нового колективу;
- г) наскільки швидко реагуєте на прохання друзів, знайомих;
- д) чи любите громадську роботу, чи виступаєте на зборах;
- е) чи легко Вам даються виступи в аудиторії

Вивчення організаторських здібностей також включає 20 питань, які допомагають оцінити такі особистісні якості:

- а) швидкість орієнтації у складних ситуаціях;
- б) винахідливість, ініціативність, наполегливість, вимогливість;
- в) схильність до організаторської діяльності;
- г) самостійність, самокритичність;
- д) витяг;
- е) ставлення до громадської роботи, товариськість.

Згідно з опитувальником розраховуються наступні показники:

1. Організаторські здібності в балах та оцінках:

- 0-45 – 1 бал (низький рівень);
- 46-55 – 2 бали (нижче середнього);
- 56-65 – 3 бали (середній рівень);
- 66-75 – 4 бали (вище середнього);
- 76-100 – 5 балів (високий рівень).

2. Комунікативні здібності в балах та оцінках:

- 0-55 – 1 бал (низький рівень);
- 56-65 – 2 бали (нижче середнього);
- 66-70 – 3 бали (середній рівень);
- 71-80 – 4 бали (вище середнього);
- 81-100 – 5 балів (високий рівень).

Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку Б.

2. Методика діагностики рівня емпатичних здібностей В.В. Бойко.

Методика діагностики рівня емпатичних здібностей В.В. Бойко призначена для оцінки уміння співпереживати і розуміти думки і почуття іншого. Емпатія – від грец. *Empatheia* – «співпереживання». Емпатія передбачає осмислене уявлення внутрішнього світу партнера по спілкуванню. Емпатія виникає швидше і легше в разі подібності поведінкових і емоційних реакцій. В якості особливих форм емпатії виділяють:

- співпереживання;
- переживання співрозмовником тих же почуттів, які відчуває інша людина, ставлячи себе на його місце;
- співчуття;
- переживання через почуттів іншого.

Емпатична здатність особистості зростає із зростанням життєвого досвіду.

Розрізняють три види емпатії:

- емоційну емпатію, засновану на механізмах наслідування поведінки іншої людини;
- емпатію когнітивну, яка базується на інтелектуальних процесах (порівняння, аналогія тощо);
- предикативну емпатію, що проявляється як здатність людини передбачати реакції іншого в конкретних ситуаціях.

Згідно з опитувальником розраховуються наступні показники:

1. Раціональний канал:

- 0-2 бали (низький рівень);
- 3-4 бали(середній рівень);
- 5-6 балів (високий рівень).

2. Емоційний канал:

- 0-2 бали (низький рівень);
- 3-4 бали(середній рівень);
- 5-6 балів (високий рівень).

3. Інтуїтивний канал:

- 0-2 бали (низький рівень);
- 3-4 бали(середній рівень);
- 5-6 балів (високий рівень).

4. Установки:

- 0-2 бали (низький рівень);
- 3-4 бали(середній рівень);
- 5-6 балів (високий рівень).

5. Проникаюча здатність:

- 0-2 бали (низький рівень);
- 3-4 бали(середній рівень);
- 5-6 балів (високий рівень).

6. Ідентифікація

- 0-2 бали (низький рівень):
- 3-4 бали(середній рівень);
- 5-6 балів (високий рівень).

Та сумарний показник рівня емпатії:

- 0-14 (дуже низький рівень);
- 15-21 (занижений рівень);
- 22-29 (середній рівень);
- 30-36 (високий рівень).

Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку В.

3. Опитувальник соціально-психологічної адаптації. Опитувальник був розроблений Карлом Роджерсом і Розалінд Даймонд у США в 1954 році. У 2004 році в журналі «Психологія і школа» була опублікована модифікована канд. психол. наук А. К. Осницьким версія опитувальника, що отримала з тих пір помітне поширення.

Призначений для вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації та пов'язаних з цим рис особистості.

Стимульний матеріал представлений 101 твердженням, які сформульовані у третій особі однини, без використання будь-яких займенників. По всій імовірності, така форма була використана авторами для того, щоб уникнути впливу «прямого ототожнення». Тобто ситуації, коли випробовувані свідомо, безпосередньо співвідносять затвердження зі своїми особливостями. Даний методичний прийом є однією з форм «нейтралізації» установки тестованих на соціально-бажані відповіді.

Авторами виділяються наступні 6 інтегральних показників: «Адаптація»; «Прийняття інших»; «Інтернальність»; «Самосприйняття»; «Емоційна комфортність»; «Прагнення до домінування».

Кожен з них розраховується за індивідуальною формулою, знайденої, по всій вірогідності, емпіричним шляхом. Інтерпретація здійснюється відповідно нормативними даними, розрахованими окремо для підлітків та дорослої вибірки.

Зона невизначеності в інтерпретації результатів по кожній шкалі для підлітків наводиться в дужках, для дорослих – без дужок. Результати до зони невизначеності інтерпретуються як надзвичайно низькі, а після найвищого показника в зоні невизначеності – як високі.

Згідно з опитувальником розраховуються наступні інтегральні показники:

- Адаптація: $A = a/a + b * 100$;
- Самоприйняття: $S = a/a + 1.6b * 100$;
- Ухвалення інших: $L = 1.2a/1.2a + b * 100$;

- Емоційний комфорт: $E = a/a + b * 100$;
- Інтернальність: $I = a/a + 1.4b * 100$;
- Прагнення до домінування: $D = 2a/2a + b * 100$.

Умовні позначення інтегральних показників: високий рівень – значення вище 60%, середній рівень – значення від 40% до 60%, низький рівень – значення нижче 40%.

Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку Г.

4. Методика «Прогноз» (НПС).

Методика розроблена в Санкт-Петербурзькій воєнномедичній академії, призначена для визначення НПС, ризику дезадаптації при стресі. Нервово-психічна стійкість є показником психічного і фізичного здоров'я індивіда, показує ризик дезадаптації особистості в умовах стресу.

Методика містить 86 питань, на кожен з яких обстежуваний повинен дати відповідь «так» або «ні». Результати обстеження виражаються кількісним показником (в балах), на підставі якого приймається постанова про рівень нервово-психічної стійкості та ймовірності нервово-психічних зривів.

Обробка результатів виконання методики проводиться за допомогою спеціальних «ключів». При збігу з ключем нараховується 1 бал.

Потім підраховується кількість збігів з «ключем» по шкалі нервово-психічної стійкості. Кількість отриманих балів переводять в «стени». Характеристика рівнів нервово-психічної стійкості

- 1-2 Незадовільна НПС – характеризується схильністю до порушень психічної діяльності при значних психічних і фізичних навантаженнях;
- 3-5 Задовільна НПС – характеризується можливістю в екстремальних ситуаціях помірних порушень психічної діяльності, що супроводжуються неадекватною поведінкою, самооцінкою і (або) сприйняттям навколишньої дійсності;

- 6-8 Хороша НПС – характеризується низькою ймовірністю нервово-психічних зривів, адекватними самооцінкою і оцінкою навколишньої дійсності. Можливі поодинокі, короточасні порушення поведінки в екстремальних ситуаціях при значних фізичних і емоційних навантаженнях;

- 9-10 Висока НПС – характеризується низькою ймовірністю порушень психічної діяльності, високим рівнем поведінкової регуляції.

Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку І.

5. Визначення стресостійкості за методикою Холмса і Рагі

Ця методика визначення рівня стресостійкості була розроблена докторами Холмсом і Рагі на основі вивчення більш ніж п'яти тисяч людей. Розхожа фраза «всі хвороби від нервів» знайшла в їх дослідженні наукову основу. Вони присвоїли кожному важливої події в житті людини певне число балів за умовною шкалою стресогенності. Наприклад, навіть святкування дня народження вважається ними за стрес і оцінюється в 12 балів. Якщо стресогенних ситуацій було дуже багато, значить організм не отримував відпочинку, не зміг відновити сили і стрес накопичується, виснажуючи ресурси. Методика дозволяє визначити наскільки виснажені сили організму.

Згідно з опитувальником показник стресостійкості визначається наступними балами:

- 150-199 балів – висока;
- 200-299 балів – порогова;
- 300 і більше балів – низька (ранимість).

Згідно з проведеними дослідженнями було встановлено, що 150 балів означають 50% імовірності виникнення якогось захворювання, а при 300 балах вона збільшується до 90%.

Підсумкова сума балів по тесту визначає одночасно ступінь опірності стресу. Велика кількість балів – це сигнал тривоги, що попереджає про небезпеку. Отже, треба терміново щось зробити, щоб ліквідувати стрес. Підрахована сума має ще одне важливе значення – вона виражає (в цифрах) ступінь стресового навантаження. Якщо, наприклад, сума 300 балів, то це

означає реальну загрозу психосоматичного захворювання, оскільки близька фаза нервового виснаження. Необхідно вживати заходів щодо саморегуляції свого стану або звертатися до психотерапевта.

Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку Д.

6. Методика по Айзенку для визначення темпераменту.

Двофакторна модель особистості, запропонована Р. Айзенком, дозволяє з допомогою основних показників (екстраверсія-інтроверсія і нейротизм) оцінити спрямованість особистості на внутрішній або зовнішній світ, а також виявити рівень емоційної тривожності (напруженості). Ці властивості структури особистості генетично детерміновані. Їх прояв суто індивідуально. Ці характеристики суттєво впливають на виконання суб'єктом своїх обов'язків, в тому числі і на здійснення професійної діяльності.

Екстраверсія - це спрямованість особистості на навколишніх людей, явища та події. Екстраверти мобільні, товариські, адаптивні, чуйні, життєрадісні, дотепні, прагнуть до лідерства. Разом з тим, вони не завжди обов'язкові, надмірно довірливі і схильні до впливу іншої людини, нестійкі у своїх поглядах, необачні у вчинках і імпульсивні в діях.

Інтроверсія - це спрямованість особистості на її внутрішній світ. Інтроверти розважливі, самостійні, спокійні, цілеспрямовані. Вони погано адаптивні, відірвані від реальності, дистанційовані у відносинах, нерішучі у вчинках.

Нейротизм - результат невірноваженості процесів збудження і гальмування. Він виявляється як емоційна нестійкість, незбалансованість нервово-психічних процесів. На одному полюсі нейротизма (високі оцінки) знаходяться нейротики, на іншому (низькі оцінки) - емоційно-стабільні особистості, характеризуються впевненістю, спокоєм, врівноваженістю. Віддаленість показників від центру за шкалою вимірювань свідчить про ступінь відхилення від середнього значення.

Рис. 2.1 Коло Айзенка.

Згідно з опитувальником визначаються такі показники:

- 1-12 балів – інтроверсія;
- 13-24 балів – екстраверсія;
- 1-12 балів – емоційна стійкість;
- 13-24 бали – емоційна нестабільність (нейротизм).

Зв'язок факторно-аналітичного опису особистості з чотирма класичними типами темпераменту (холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік) відображена в колі Айзенка. Показники екстраверсія-інтроверсія і нестабільність-стабільність взаємозалежні і протилежні. Кожен з них являє собою континуум (безперервну сукупність) між полюсами вкрай вираженого особистісного властивості. Поєднання цих двох різного ступеня виражених властивостей і створює неповторну своєрідність особистості, що характеризує тип темпераменту (холеричний, сангвінічний, флегматичний, меланхолічний).

Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку Е.

7. Тест ДДО А. Е. Климова. Методика визначення типу майбутньої професії.

Диференційно-діагностичний опитувальник Клімова спрямований на діагностику схильностей до професійних знань і містить 20 пар тверджень. Інтереси і схильності людини — важливі фактори, які необхідно враховувати при виборі професії. Світ професій за класифікацією Е. А. Клімова ділиться на п'ять великих груп у відповідності з провідним, головним предметом праці:

1. «Людина-природа» — всі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом і лісовим господарством,
2. «Людина-техніка» — всі технічні професії,
3. «Людина-людина» — всі професії, пов'язані з обслуговуванням людей, зі спілкуванням,
4. «Людина-знак» — всі професії, пов'язані з обчисленнями, цифровими та літерними знаками, в тому числі і музичні спеціальності,
5. «Людина - художній образ» — всі творчі спеціальності.

Схильність відображає позитивне внутрішньо вмотивоване ставлення (потяг, інтерес тощо) до якого-небудь заняття. Психологічну основу схильностей становить стійка потребу особистості у певній діяльності, коли привабливими стають не тільки досягаються в ній результати, але і зміст діяльності, в тому числі і її предмет.

Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку Є.

8. Методика «Визначення рівня тривожності» (Ч. Д. Спілберг, Ю. Л. Ханін)

Методика є надійним і інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини).

Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велике коло ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Реактивна тривожність характеризується напругою, неспокоєм, нервозністю. Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, іноді порушення тонкої координації. Дуже висока особистісна тривожність

прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і психосоматичними захворюваннями.

Підраховується загальна кількість балів за всіма суджень окремо по кожній із шкал (ситуаційної тривожності та особистісної тривожності).

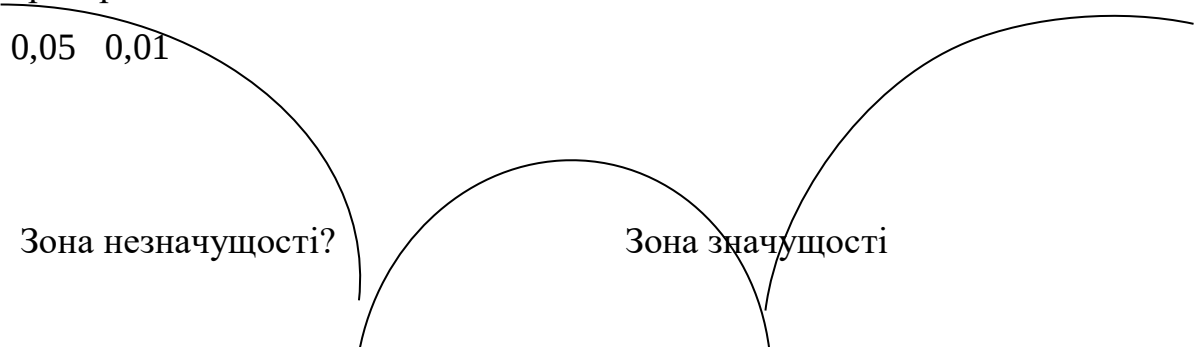
- До 30 балів – низька;
- 31-45 балів – середня;
- 46 и більше – висока.

Це загальна кількість балів окремо за кожною шкалою ділиться на 20. Підсумковий показник розглядається як рівень розвитку відповідного виду тривожності для даного випробуваного. При цьому показниками рівнів тривожностей будуть:

- 3,5-4,0 бали - дуже висока тривожність
- 3,0-3,4 бали - висока тривожність
- 2,0-2,9 бали - середня тривожність
- 1,5-1,9 бала - низька тривожність
- 0,0-1,4 бали - дуже низька тривожність.

Але тривожність не є початково негативною рисою. Певний рівень тривожності - природна і обов'язкова особливість активної особистості. Стимульний матеріал та результати методики представлені у додатку 3.

Експериментальні матеріали, отримані в ході дослідження, піддавалися статистичній обробці за стандартною програмою для комп'ютерів (SPSS 16.0). Статистична перевірка гіпотез здійснювалася за допомогою Т-критерію Ст'юдента.

1,99

2,64

Рис. Вісь значущості

3.2 Аналіз та інтерпретація отриманих даних

3.2.1 Результати дослідження по методиці «Комунікативні та організаторські здібності» В. О. Синявський, В. А. Федорошин (КОС) з метою виявлення здібностей до комунікативності та організаторських здібностей був використаний опитувальник КОС, який дозволяє виявити комунікативні та організаторські здібності.

На рисунку 3.1 представлений розподіл студентів I та II груп за рівнями організаторських здібностей у відсотковому значенні.

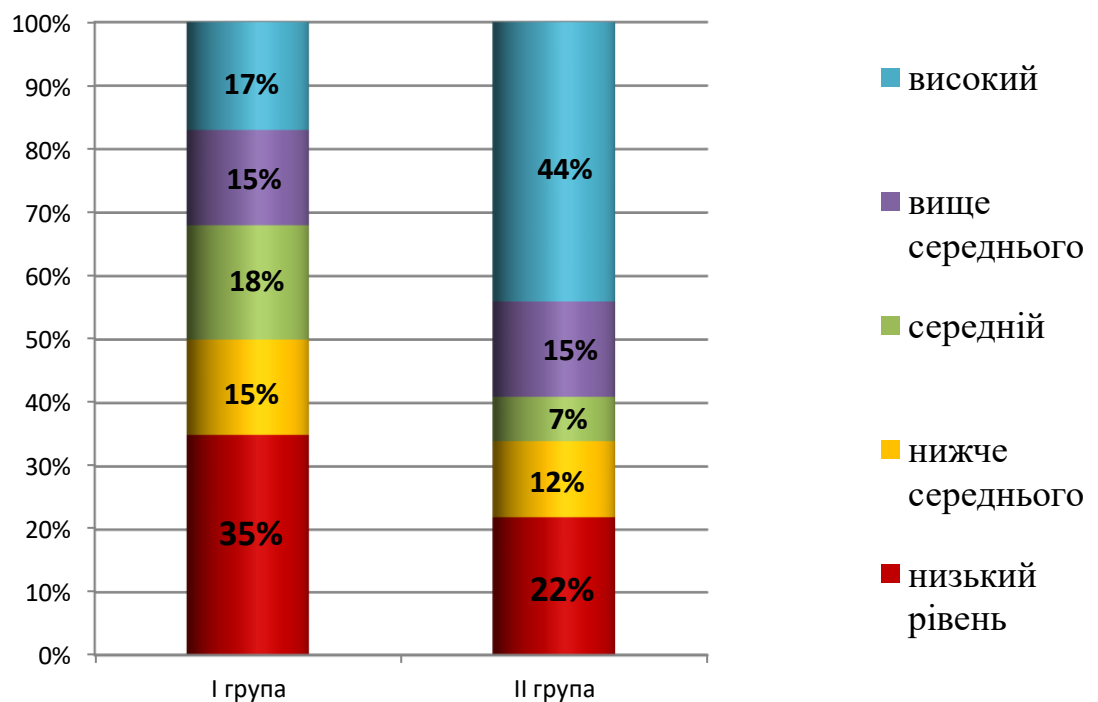

Рис. 3.1 Гістограма відсоткового розподілу I та II груп за рівнями організаційних здібностей.

Результати дослідження свідчать про те, що 35% студентів I групи мають низький рівень та рівень нижче середнього організаційних здібностей (15%). Такі студенти у I групи характеризуються тим, що вони рідко проявляють ініціативу, уникають прийняття самостійних рішень.

Середній рівень(18%) та рівень вище середнього (15%) мають студенти, які характеризуються середнім рівнем прояву організаційних здібностей. Вони прагнуть відстоювати свою думку, однак потенціал таких здібностей не відрізняються високою стійкістю. Серед студентів І групи є високий рівень (17%).

У той час коли 22% студентів ІІ групи мають низький рівень організаційних здібностей, нижче середнього – 12%, середній – 7%, вище середнього – 15% та високий рівень – 44%. Студенти з високим рівнем організаційних здібностей характеризуються сформованою потребою до організаційної діяльності. Вони швидко орієнтуються в тяжких ситуаціях. Ініціативні. Приймають самостійні рішення. Наполегливо відстоюють свою думку. Люблять організовувати ігри, різні свята та заходи. Наполегливі та одержимі в діяльності.

В таблиці 3.1 представлений статистичний аналіз показника організованості. В.1 – І група. В.2 – ІІ група.

Табл. 3.1

Організаційні здібності

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	57.38	69.64	-0.2	0.12	12249.376	17819.6432
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 2.9$					

$$(T_{\text{емп}} = 2.9 > T_{\text{крит}} = 2.64)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показниках організаційних здібностей молодших та старших курсів.

В процесі порівняння І та ІІ груп за рівнями організаторських здібностей, ми отримали $T_{\text{емп}} = 2.9$ яке за значення більше ніж $T_{\text{крит.}} = 2.64$. Це

означає, що отримане емпіричне значення t (2.9) знаходиться в зоні значущості. За середніми значеннями I група має 57.38 балів – середній рівень організаційних здібностей, II група має 69.64 бали – рівень вище середнього. Це може свідчити про те, що у більшості студентів можуть розвиватися організаторські здібності під час навчання у ВНЗ та впродовж студентського життя (організаційні гуртки, організація свят, учбової та наукової діяльності і т.п.)

На рисунку 3.2 представлено розподіл студентів I та II групи за рівнями комунікативних здібностей у відсотковому значенні.

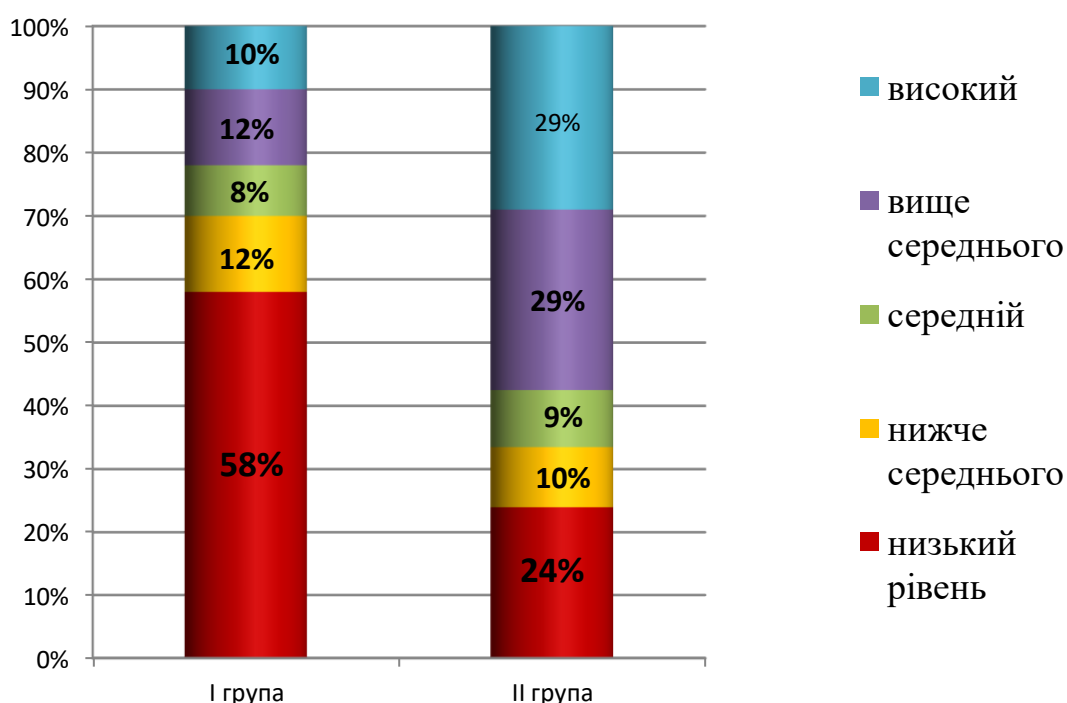

Рис. 3.2 Гістограма відсоткового розподілу I та II групи за рівнями комунікативних здібностей.

Результати дослідження свідчать про те, що більшість студентів I групи мають низький (58%) та нижче середнього (12%) рівні комунікативних здібностей. Данні студенти характерні низьким прагненням до спілкування, воліють проводити час наодинці. В новій компанії та колективі відчують себе скуто. Відчують труднощі в встановленні контактів з людьми. Не відстоюють свою думку, тяжко переживають образи. Серед досліджуваних у I

групі є студенти з середнім (8%), вище середнього (12%) та високим (10%) рівнями.

У той час коли студенти II групи мають низький рівень (24%), нижче середнього (10%), середній (9%). Серед студентів II групи є ті, що мають вище середнього (29%) та високий (29%) рівні. Такі студенти не губляться в новій обстановці, швидко знаходять друзів, прагнуть розширити коло своїх знайомих, допомагають близьким та друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні.

В таблиці 3.2 представлений статистичний аналіз показника комунікативності. В.1 – I група. В.2 – II група.

Табл. 3.2

Комунікативні здібності

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	53.63	70	-0.2	0	19099.376	12200
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 3.7$					

$$(T_{\text{емп}}=3.7 > T_{\text{крит}}=2.64)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показниках комунікативних здібностей молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями комунікаційних здібностей, було отримано $T_{\text{емп}} = 3.7$ яке за значенням більше $T_{\text{крит}} = 2.64$. Це означає, що отримане емпіричне значення (3.7) знаходиться у зоні значущості. За середнім значенням I група має 53,63 бали, тобто низький рівень комунікативних здібностей. II група має 70 балів – середній рівень. Це може свідчити про те, що студенти старших курсів могли підвищити свій рівень комунікативних здібностей під час навчання. (Комунікація з

однокурсниками, підвищення професійної компетентності, проходження тренінгів та ін.)

3.2.2 З метою виявлення рівня емпатії нами був використаний опитувальник В. В.Бойко, який дозволяє виявити рівень емпатичних здібностей.

На рисунку 3.3 представлений відсотковий розподіл I групи за рівнями емпатичних здібностей.

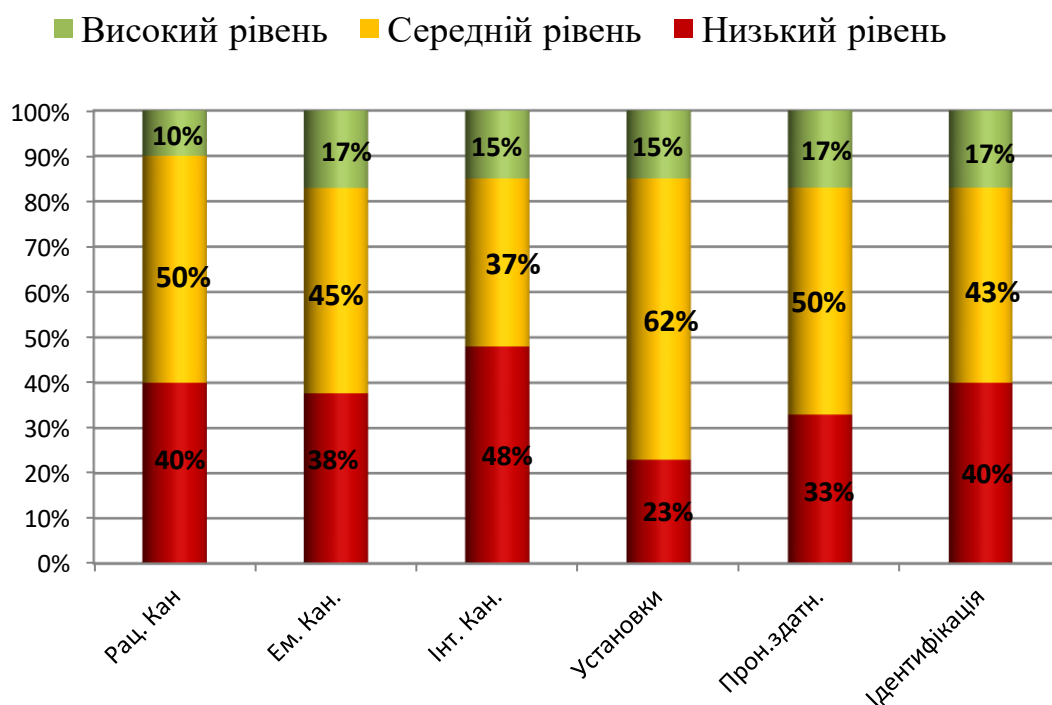

Рис. 3.3 Гістограма відсоткового розподілу студентів молодших курсів за рівнями емпатичних здібностей.

На рисунку 3.4 представлений відсотковий розподіл II групи за рівнями емпатичних здібностей.

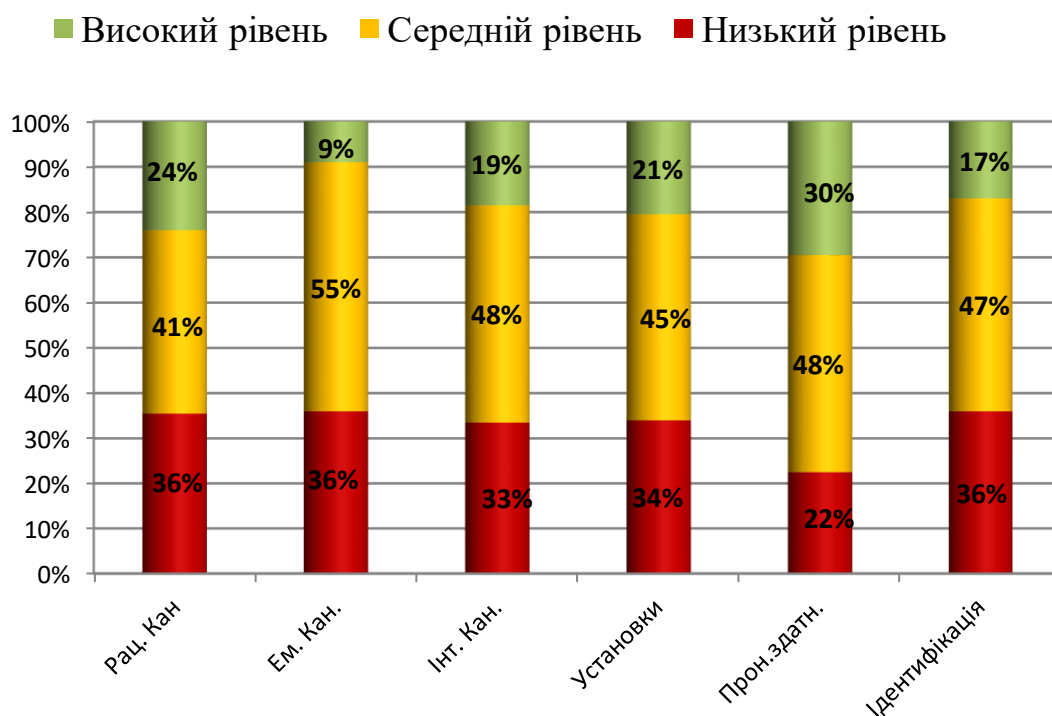

Рис. 3.4 Гістограма відсоткового розподілу **II групи** за рівнями емпатичних здібностей.

- Рациональний канал.
  - I група. Низький рівень мають 40% студентів, середній – 50 %, високий – 10%.
  - II група. Низький рівень мають 36% студентів, середній – 41%, високий – 24%.
  - У II групі кількість студентів у яких домінує високий рівень рационального каналу перевищує за кількість у I групи. Вони характеризуються спрямованістю уваги, сприйняття та мислення на сутність іншої людини – на його стан, проблеми та поведінку.
- Емоційний канал.
  - I група. Низький рівень мають 38% студентів, середній – 45%, високий – 17%.
  - II група. Низький рівень мають 36% студентів, середній – 55%, високий – 9%.

- У І групі кількість студентів у яких домінує високий рівень емоційного каналу перевищує за кількість у ІІ групи. Вони характеризуються здатністю входити в емоційний резонанс з оточуючими - співпереживати, брати участь. Високий рівень даного типу каналу, допомагає зрозуміти внутрішній світ партнера, прогнозувати поведінку і ефективно впливати на нього.
- Інтуїтивний канал.
  - І група. Низький рівень мають 48% студентів, середній – 37%, високий – 15%.
  - ІІ група. Низький рівень мають 33% студентів, середній – 48%, високий – 19%.
  - У ІІ групі кількість студентів у яких домінує високий рівень інтуїтивного каналу перевищує за кількість у І групи. Вони характеризуються здатністю бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід , що зберігається у підсвідомості. На рівні інтуїції замикаються та узагальнюються різні відомості про партнерів.
- Установки.
  - І група. Низький рівень мають 23% студентів, середній – 62%, високий – 15%.
  - ІІ група. Низький рівень мають 34% студентів, середній – 45%, високий – 21%.
  - У ІІ групі кількість студентів у яких домінує високий рівень даного типу перевищує за кількість у І групи. Вони характеризуються певними установками, які можуть сприяти або перешкоджати іншим каналам емпатії.
- Проникаюча здатність.

- I група. Низький рівень мають 33%, середній – 50%, високий – 17%.
- II група. Низький рівень мають 22%, середній – 48%, високий – 30%.
- У II групі кількість студентів у яких домінує високий рівень проникаючої здатності перевищує за кількістю у I групи. Вони характеризуються наявністю важливою комунікативною властивістю людини, яка дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності.
- Ідентифікація.
  - I група. Низький рівень мають 40%, середній – 43%, високий – 17%.
  - II група. Низький рівень мають 36%, середній – 47%, високий – 17%.
  - Як I так і II група мають однакову кількість студентів у яких домінує даний тип емпатії. Вони характеризуються вмінням зрозуміти другу людину на основі співпереживання, постановки себе на місце партнера. В основі ідентифікації легкість, рухливість та гнучкість емоцій, здатність до наслідування.

На рисунку 3.5 представлений відсотковий розподіл I групи за рівнем емпатичних здібностей (за сумарним показником).

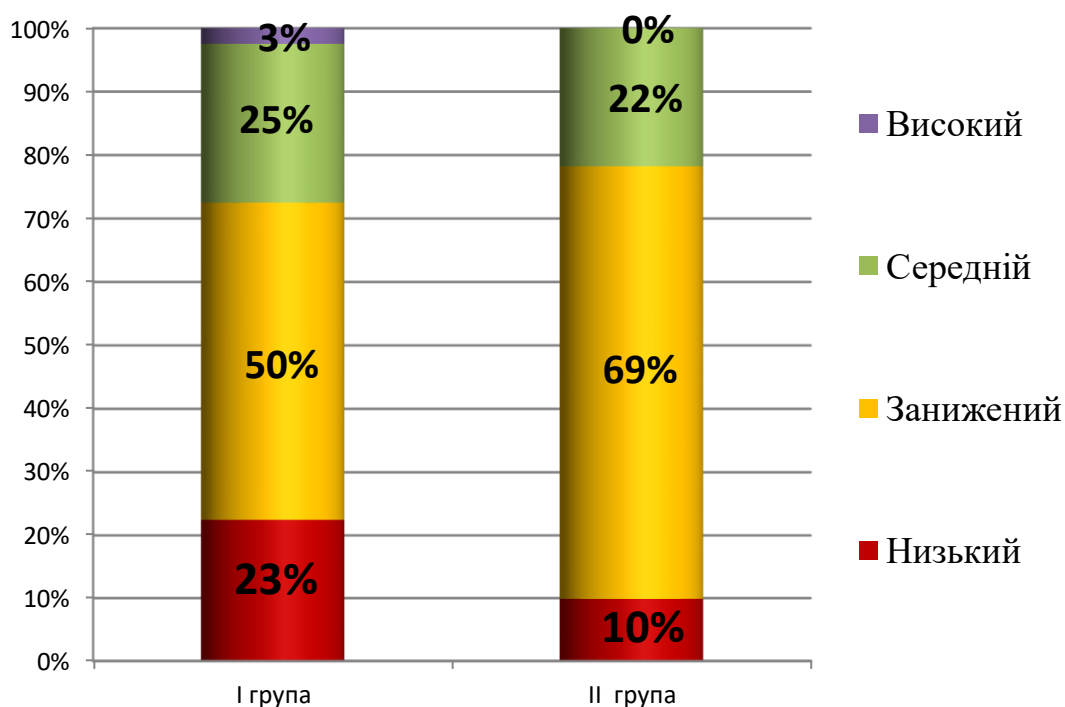

Рис. 3.5 Гістограма відсоткового розподілу I та II груп за сумарним показником емпатичних здібностей.

- I група. Низький рівень мають 23%, занижений – 50% середній – 25%, високий – 3%.
- II група. Низький рівень мають 10%, занижений – 69% середній – 22%, високий – 0%.
- У II групі переважають студенти які мають більший рівень емпатії аніж I група.

В таблицях 3.3-3.9 представлені статичні аналізи показників емпатичних здібностей.

В таблиці 3.3 представлений статистичний аналіз показника раціонального каналу.

Табл. 3.3

Раціональний канал

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2

	2.9	3.26	0	0.08	43.6	86.1192
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 1.3$					

$$(T_{\text{емп}} = 1.3 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показника раціонального каналу молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника раціонального каналу, було отримано $T_{\text{емп}} = 1.3$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (1.3) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 2.9 бали, тобто низький рівень раціонального каналу. II група має 3.26 балів – середній рівень.

В таблиці 3.4 представлений статистичний аналіз показника емоційного каналу.

Табл. 3.4

Емоційний канал

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	3.08	2.88	-0.2	0.04	84.776	58.4048
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 0.7$					

$$(T_{\text{емп}} = 0.7 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показника емоційного каналу молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника емоційного каналу, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.7$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це

означає, що отримане емпіричне значення (0.7) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням І група має 3.08 бали, тобто середній рівень емоційного каналу. ІІ група має 2.88 балів – низький рівень.

В таблиці 3.5 представлений статистичний аналіз показника інтуїтивного каналу.

Табл. 3.5

Інтуїтивний канал

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	2.85	3.14	0	0.12	95.1	77.1432
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 0.9$					

$$(T_{\text{емп}} = 0.9 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показника інтуїтивного каналу молодших та старших курсів.

В процесі порівняння І та ІІ групи за рівнями показника інтуїтивного каналу, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.9$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.9) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням І група має 2.85 бали, тобто низький рівень інтуїтивного каналу. ІІ група має 3.14 балів – середній рівень.

В таблиці 3.6 представлений статистичний аналіз показника установок.

Табл. 3.6

Установки

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	3.3	3.31	0	-0.02	44.4	68.9762

Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 0$

$$(T_{\text{емп}} = 0 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показника установок молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника установок, було отримано $T_{\text{емп}} = 0$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 3.3 бали, тобто середній рівень установок. II група має 3.31 балів – середній рівень.

В таблиці 3.7 представлений статистичний аналіз показника проникаючої здатності.

Табл. 3.7

Проникаюча здатність

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	3.2	3.62	0	-0.04	62.4	71.9048
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 1.5$					

$$(T_{\text{емп}} = 1.5 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показника проникаючої здатності молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника проникаючої здатності, було отримано $T_{\text{емп}} = 1.5$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (1.5) знаходиться у зоні

незначущості. За середнім значенням І група має 3.2 бали, тобто середній рівень проникаючої здатності. ІІ група має 3.62 балів – середній рівень.

В таблиці 3.8 представлений статистичний аналіз показника ідентифікації.

Табл. 3.8

Ідентифікація

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	3.08	3.24	-0.2	-0.08	72.776	81.6192
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 0.5$					

$$(T_{\text{емп}} = 0.5 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей у показника ідентифікації молодших та старших курсів.

В процесі порівняння І та ІІ групи за рівнями показника ідентифікації, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.5$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.5) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням І група має 3.08 бали, тобто середній рівень показника ідентифікації. ІІ група має 3.24 балів – середній рівень.

В таблиці 3.9 представлений статистичний аналіз сумарного показника емпатичних здібностей.

Табл. 3.9

Сумарний показник рівня емпатії

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	18.5	19.45	0	0.1	634	598.405

Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 1.1$

$$(T_{\text{емп}} = 1.1 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей сумарного показника емпатичних здібностей молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями сумарного показника емпатичних здібностей, було отримано $T_{\text{емп}} = 1.1$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.5) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 18.5 балів, тобто занижений рівень показника емпатії. II група має 19.45 балів – також занижений рівень.

Статистичний аналіз деяких показників емпатії не встановив статично-значущих відмінностей серед студентів молодших та старших курсів. Це може свідчить про те, що емпатія в обох групах однаково недостатньо розвинута, або неусвідомлена, тобто мають лише легкий емоційний відгук.

3.2.3 Виявлення у випробовуваних показників соціально-психологічної адаптації здійснювалось за допомогою опитувальника соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонд.

На рисунку 3.6 представлена гістограма відсоткового розподілу I та II груп за рівнем адаптації.

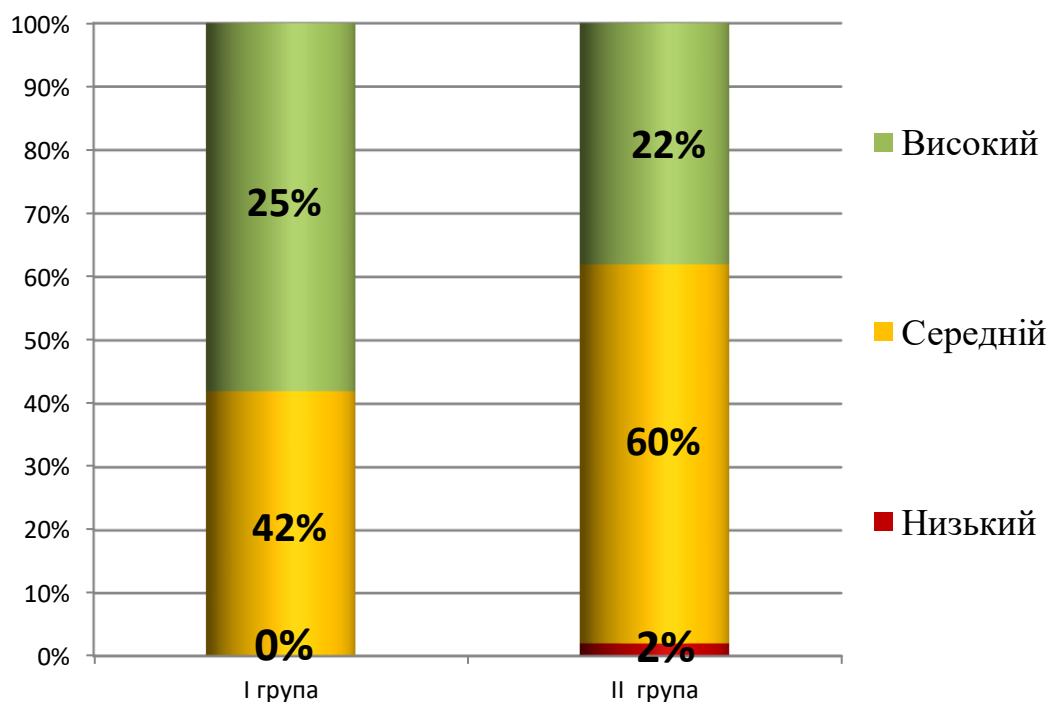

Рис. 3.6 Гістограма відсоткового розподілу I та II груп за рівнем адаптації.

- I група. Низький рівень мають 0%, середній – 42%, високий – 25%.
- II група. Низький рівень мають 2%, занижений – 60%, високий – 22%.
- II група більш дезадаптована ніж I група.

В таблиці 3.10 представлений статистичний аналіз показника соціально-психологічної адаптації. В таблиці В.1 – I група, В.2 – II група.

Табл. 3.10

Статистичний аналіз результатів дослідження за методикою соціально-психологічної адаптації (загальний рівень адаптації) студентів I та II групи.

Вибірки	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	144.68	142.88	-0.2	0.04	15780.776	18488.4048

Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 0.4$

$$(T_{\text{емп}} = 0.4 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника соціальної адаптації молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника соціальної адаптації, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.4$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.4) знаходиться у зоні незначущості, тим самим можна інтерпретувати як надзвичайно низькі результати для обох груп.

На рисунку 3.7 Представлен відсотковий розподіл I групи за показниками адаптації.

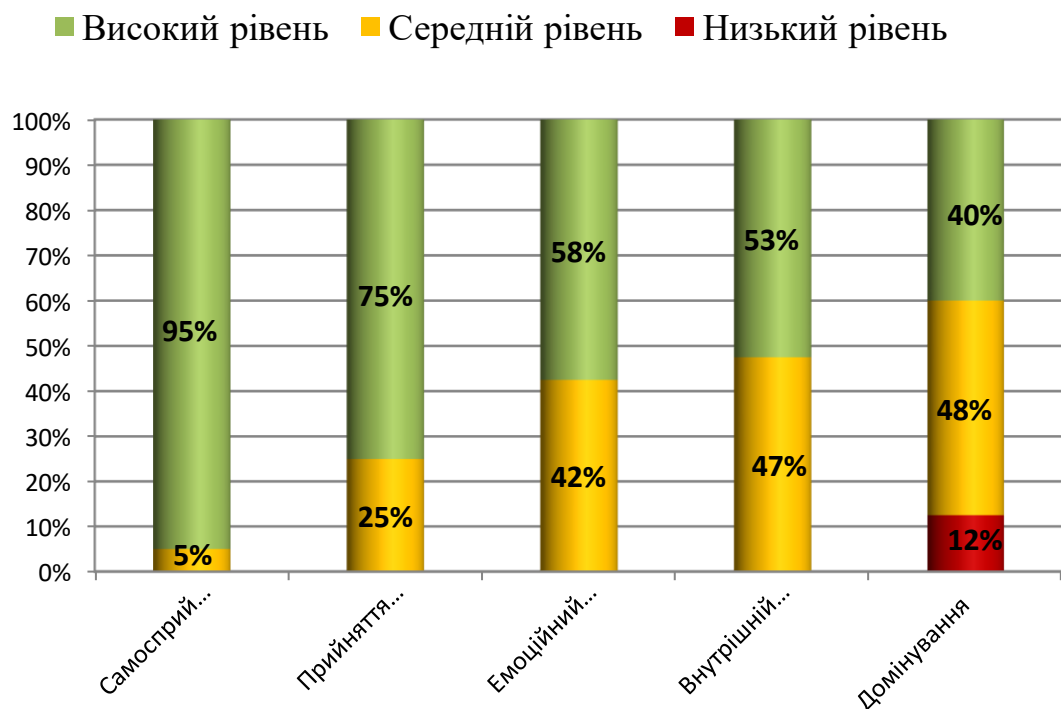

Рис. 3.7 Гістограма відсоткового розподілу I групи за показниками адаптації.

На рисунку 3.8 представлен відсотковий розподіл II групи за показниками адаптації.

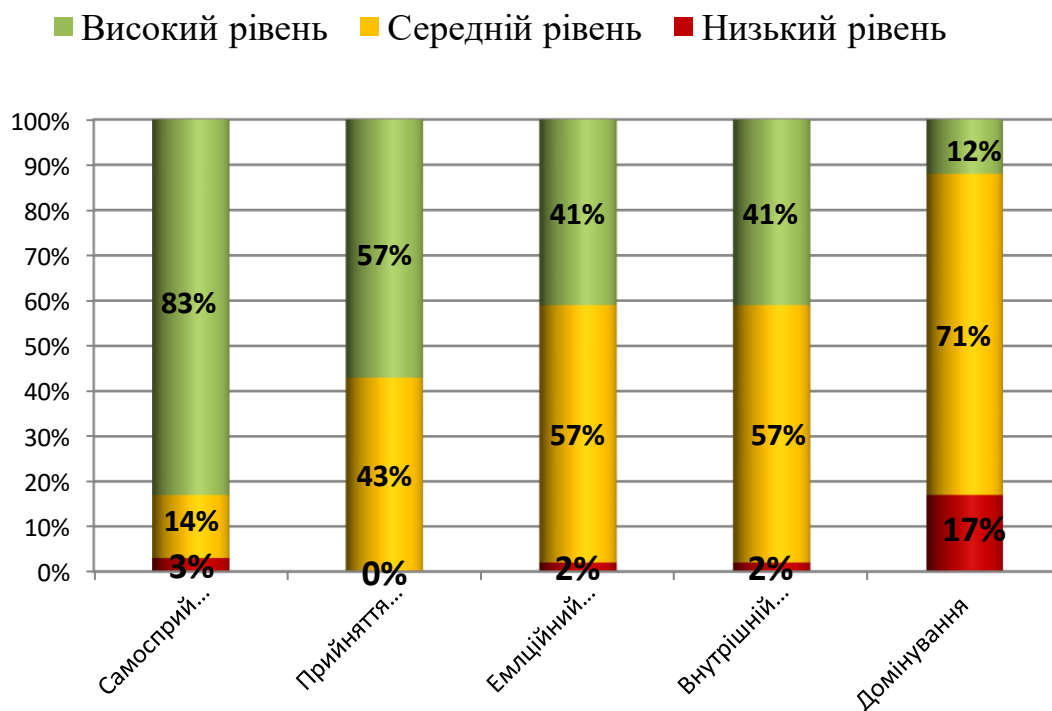

Рис. 3.8 Гістограма відсоткового розподілу II групи за показниками адаптації.

- Самосприйняття.
  - I група. Низький рівень - 0%, середній - 5%, високий - 95%;
  - II група. Низький рівень - 3%, середній - 14%, високий - 83%;
  - I група характеризується більшою кількістю студентів з високим рівнем самосприйняття аніж II група. Високий рівень виступає як результат самооцінки студентів, визначає ступінь задоволеності своїми характеристиками.
- Прийняття інших.
  - I група. Низький рівень - 0%, середній - 25%, високий - 75%;
  - II група. Низький рівень - 0%, середній - 43%, високий - 57%;

- I група характеризується більшою кількістю студентів х високим рівнем прийняття інших аніж II група. Високий рівень. Такі студенти мають більшу потребу до спілкування, взаємодії та спільної діяльності.
- Емоційний комфорт.
  - I група. Низький рівень - 0%, середній - 42%, високий - 58%;
  - II група. Низький рівень - 2%, середній - 57%, високий - 41%;
  - I група характеризується більшою кількістю студентів х високим рівнем емоційного комфорту аніж II група. Такі студенти більш визначені у своєму емоційному відношенні до дійсності, навколишніх предметів і явищ.
- Внутрішній контроль.
  - I група. Низький рівень - 0%, середній - 47%, високий - 53%;
  - II група. Низький рівень - 2%, середній - 57%, високий - 41%;
  - I група характеризується більшою кількістю студентів х високим рівнем внутрішнього контролю аніж II група. Такі студенти схильні до інтернального локусу контролю (приписуванню свої успіхи або невдачі тільки внутрішнім або тільки зовнішнім факторам).
- Домінування.
  - I група. Низький рівень - 12%, середній - 48%, високий - 40%;
  - II група. Низький рівень - 17%, середній - 71%, високий - 12%;
  - II група характеризується наявністю 12% студентів з низьким рівнем домінування. Вони відзначають рівень

прагнень бути підлеглими, виконувати поставлені кимось завдання.

- I група характеризується більшою кількістю студентів з високим рівнем домінування аніж II група. Такі студенти виявляють рівень прагнень до лідерства, керівництва у вирішенні завдань.

У таблицях 3.11-3.15 представлений статистичний аналіз показників соціально-психологічної адаптації студентів психологів молодших та старших курсів. В таблицях В.1 – I група, В.2 – II група.

Таблиця 3.11

Статистичний аналіз показника самосприйняття у студентів I та II груп.

Самоприйняття

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	43.98	44.57	-0.18	0.06	3006.9764	4808.2858
Т-критерій	Темпер. = 0.3					

$$(T_{\text{емп}} = 0.3 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника самосприйняття молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника самосприйняття, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.3$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.3) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 43.98 балів, тобто високий рівень показника самосприйняття. II група має 44.57 балів – також високий рівень.

Статистичний аналіз показника прийняття інших у студентів I та II груп.

Таблиця 3.12

Прийняття інших

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	B.1	B.2	B.1	B.2	B.1	B.2
	24.38	23.67	-0.2	-0.14	1079.376	579.3338
Т-критерій	Темпер. = 0.7					

$$(T_{\text{емп}} = 0.7 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей сумарного показника прийняття інших молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями сумарного показника емпатичних здібностей, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.7$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.7) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 24.38 балів, тобто високий рівень показника прийняття інших. II група має 23.67 балів – також високий рівень.

Статистичний аналіз показника емоційного комфорту у студентів I та II груп.

Таблиця 3.13

Емоційний комфорт

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	B.1	B.2	B.1	B.2	B.1	B.2
	31.51	31.17	-0.14	0.04	1729.7439	1377.8338

Т-критерій	Темпер. = 0.2

$$(T_{\text{емп}} = 0.2 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника емоційного комфорту молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями сумарного показника емпатичних здібностей, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.2$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.2) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 31.51 балів, тобто високий рівень показника емоційного комфорту. II група має 31.17 балів – середній рівень.

Статистичний аналіз показника внутрішнього контролю у студентів I та II груп.

Таблиця 3.14

Внутрішній контроль

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	B.1	B.2	B.1	B.2	B.1	B.2
	50.31	50.12	-0.09	-0.04	2550.3079	3556.4048
Т-критерій	Темпер. = 0.1					

$$(T_{\text{емп}} = 0.1 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника внутрішнього контролю молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника внутрішнього контролю, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.1$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.1) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 50.31 балів, тобто високий

рівень показника внутрішнього контролю. II група має 50.12 балів – середній рівень.

Статистичний аналіз показника домінування у студентів I та II груп.

Таблиця 3.15

Домінування

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
Вибірки	B.1	B.2	B.1	B.2	B.1	B.2
	10.15	9.71	0.15	0.18	503.0775	636.5722
Т-критерій	Темпер. = 0.5					

$$(T_{\text{емп}} = 0.5 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника домінування молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника домінування, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.5$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.5) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 10.15 балів, тобто середній рівень показника домінування. II група має 9.71 балів – також середній рівень.

3.2.4 Виявлення у випробовуваних рівня нервово-психічної стійкості здійснювалось за допомогою опитувальника «Прогноз» (НПС).

На рисунку 3.9 представлений розподіл I та II груп за рівнем нервово-психічної стійкості.

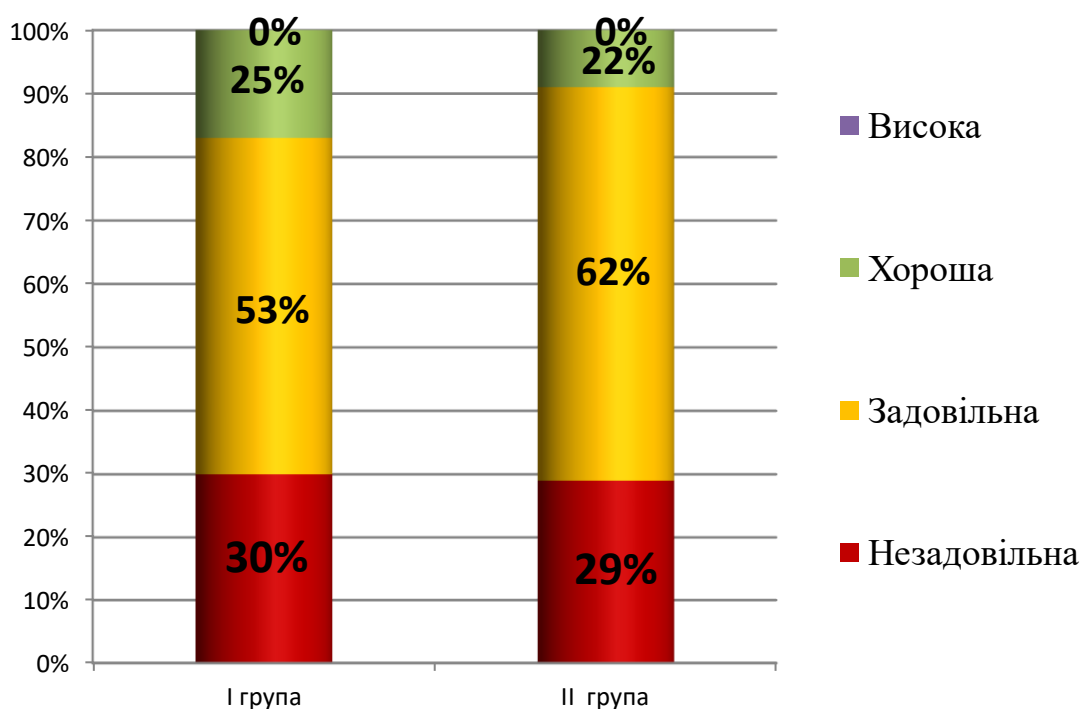

Рис. 3.9 Гістограма відсоткового розподілу I та II груп за рівнем нервово-психічної стійкості.

- I група. Незадовільна НПС - 30%, задовільна - 53%, хороша - 25%, висока - 0%;
- II група. Незадовільна НПС - 29%, задовільна - 62%, хороша - 22%, висока - 0%;
- I група має більшу (але мало значиму з порівнянням з II групою) кількість студентів з хорошою НПС. Такі студенти характеризуються низькою ймовірністю нервово-психічних зривів, адекватною самооцінкою і оцінкою навколишнього середовища.

У таблиці 3.16 представлений статистичний аналіз НПС студентів I та II груп. В таблицях В.1 – I група, В.2 – II група.

Таблиця 3.16

Статистичний аналіз показника НПУ студентів I та II груп.

	Середнє значення:	Відхилення від середнього	Квадратне відхилення

Вибірки	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
	3.48	3.31	-0.2	-0.02	115.976	92.9762
Т-критерій	Темпер. = 0.5					

$$(T_{\text{емп}} = 0.5 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника нервово-психічної стійкості молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника нервово-психічної стійкості, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.5$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.5) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 3.48 балів, тобто задовільний рівень нервово-психічної стійкості. II група має 3.31 балів – також задовільний.

3.2.5 Виявлення у випробовуваних рівня стресостійкості здійснювалось за допомогою опитувальника Холмса і Рагі.

На рисунку 2.10 представлений розподіл I та II груп за рівнем стресостійкості.

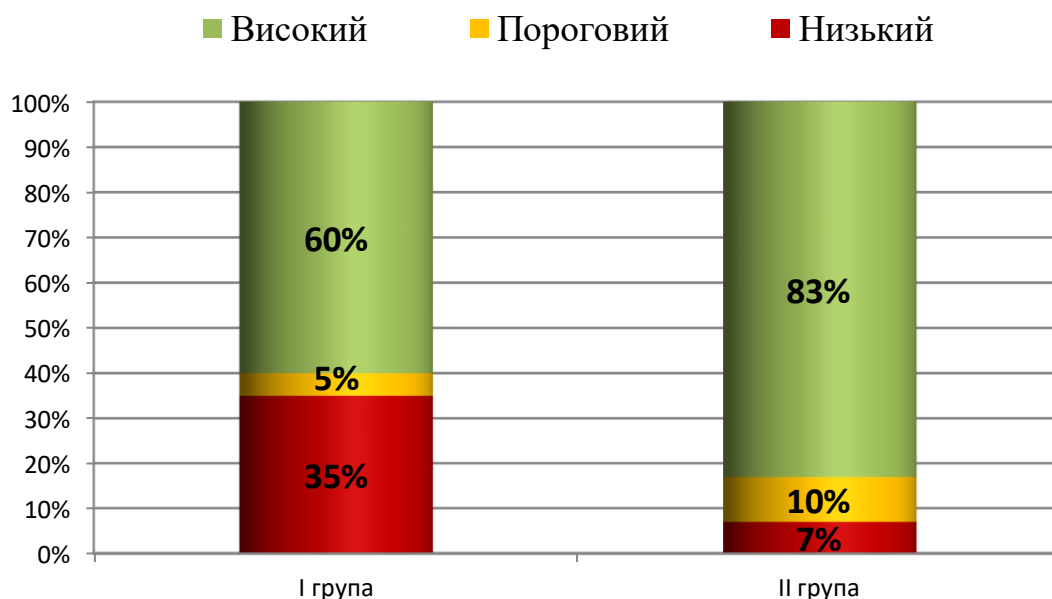

Рис. 3.10 Гістограма відсоткового розподілу I та II груп за рівнем стресостійкості.

- I група. Низький рівень мають - 35%, пороговий – 5%, високий – 60%;
- II група. Низький рівень мають - 7%, пороговий – 10%, високий – 83%;
- II група має більшу кількість студентів з високим рівнем стресостійкості. Такі студенти характеризуються низьким ступенем стресового навантаження.

В таблиці 3.17 представлений статистичний аналіз показників стресостійкості I та II груп.

Табл. 3.17

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
Вибірки	257.18	153.05	-0.2	-0.1	1660069.776	249387.905

Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 3.1$

$$(T_{\text{емп}} = 3.1 > T_{\text{крит}} = 2.64)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника стресостійкості молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника стресостійкості, було отримано $T_{\text{емп}} = 3.1$ яке за значенням більше $T_{\text{крит}} = 2.64$. Це означає, що отримане емпіричне значення (3.1) знаходиться у зоні значущості. За середнім значенням I група має 257.18 балів, тобто пороговий рівень стресостійкості. II група має 153.05 балів – низький рівень.

3.2.6 Виявлення у випробовуваних показників інтро-екстраверсії та нейротизму здійснювалось за допомогою опитувальника для визначення темпераменту (Г. Айзенк).

На рисунку 3.11 представлена гістограма за показниками екстравертованості I та II груп.

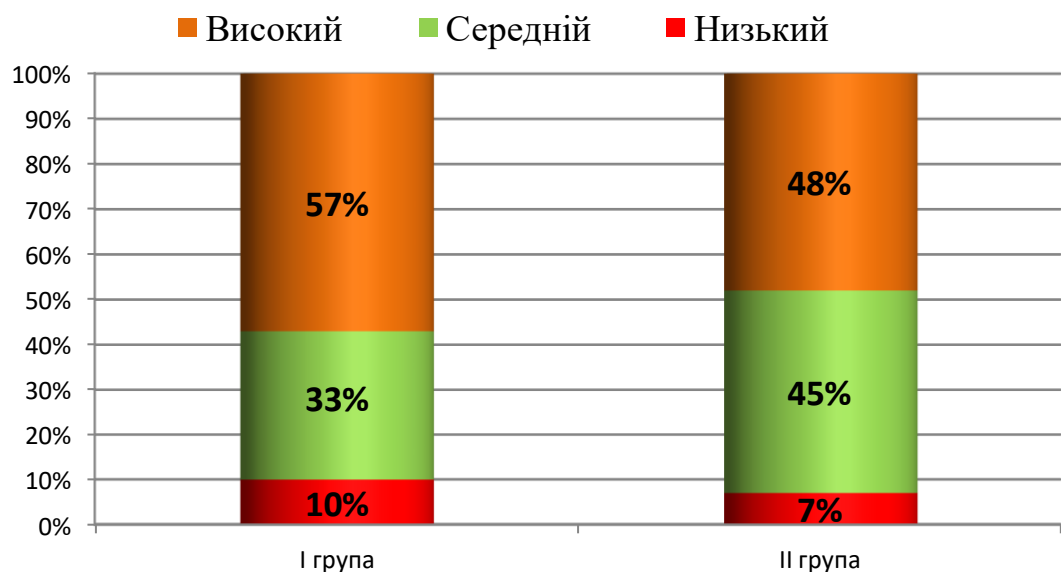

Рис. 3.11 Гістограма відсоткового розподілу I та II груп за показником екстравертованості.

- I група. Низький рівень (інтровертованість) мають - 10%, оптимальний рівень – 33%, високий – 57%;
- II група. Низький рівень (інтровертованість) мають - 7%, оптимальний рівень – 45%, високий – 48%;
- II група має більшу кількість студентів з оптимальним рівнем екстравертованості. Такі студенти характеризуються мобільністю, товариськістю, адаптивністю, чуткістю, вони життєрадісні, дотепні, прагнуть до лідерства. Але в обох групах є багато студентів які мають високий рівень екстравертованості. Вони не завжди обов’язкові, надмірно довірливі та схильні до впливу іншої людини, нестійкі у своїх поглядах, необачні у вчинках і імпульсивні в діях.

В таблиці 3.18 представлений статистичний аналіз показників екстравертованості I та II груп.

Табл. 3.18

	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
Вибірки	14.95	14.02	0	0.16	1065.9	788.9768
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 0.9$					

$$(T_{\text{емп}} = 0.9 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст’юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника екстравертованості молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника екстравертованості, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.9$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} =$

1.99. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.9) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 14.95 балів, тобто оптимальний рівень екстравертованості. II група має 14.02 балів – також оптимальний рівень.

На рисунку 3.12 представлена гістограма за показниками нейротизму I та II груп.

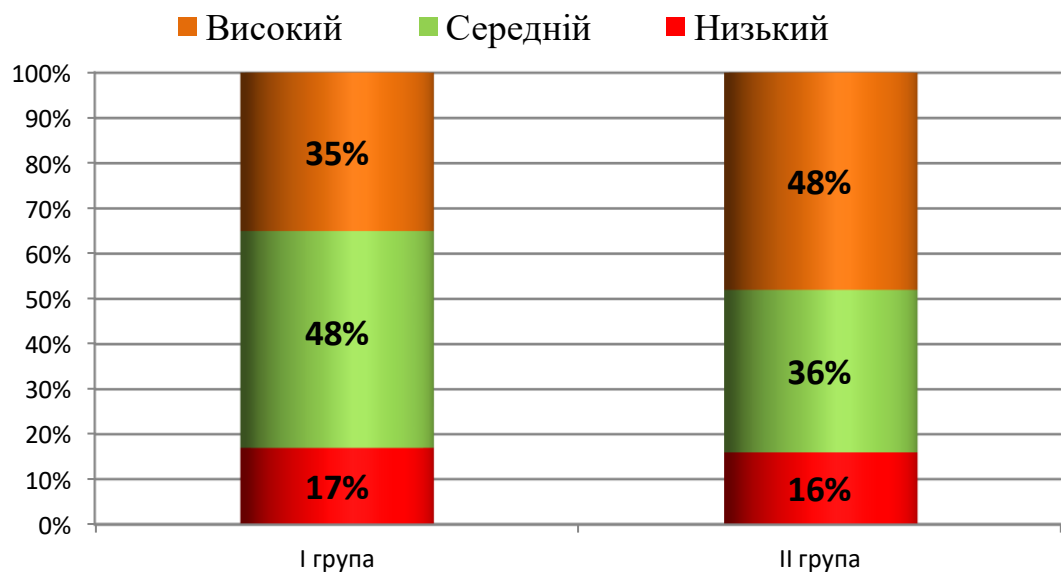

Рис. 3.12 Гістограма відсоткового розподілу I та II груп за показником нейротизму.

- I група. Низький рівень нейротизму мають 17%, оптимальний – 48%, високий – 35%;
- II група. Низький рівень нейротизму мають 16%, оптимальний – 36%, високий – 48%;
- I група має більшу кількість студентів з оптимальним рівнем нейротизму. Такі студенти характеризуються емоційною стабільністю, впевненістю, спокоєм, врівноваженістю.

В таблиці 3.19 представлений статичний аналіз показників нейротизму I та II груп.

Табл. 3.19

Вибірки	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
	B.1	B.2	B.1	B.2	B.1	B.2
	12.98	13.48	-0.2	-0.16	818.976	1080.4768
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 0.5$					

$$(T_{\text{емп}} = 0.5 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника нейротизму молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника нейротизму, було отримано $T_{\text{емп}} = 0.5$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (0.5) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 12.98 балів, тобто оптимальний рівень нейротизму. II група має 13.48 балів – також оптимальний рівень.

3.2.7 Виявлення у випробовуваних схильності до певного типу професій здійснювалось за допомогою опитувальника для визначення типу майбутньої професії (ДДО А. Е. Клімова).

На рисунку 3.13 представлена гістограма розподілу I та II груп за типами схильності до майбутньої професії.

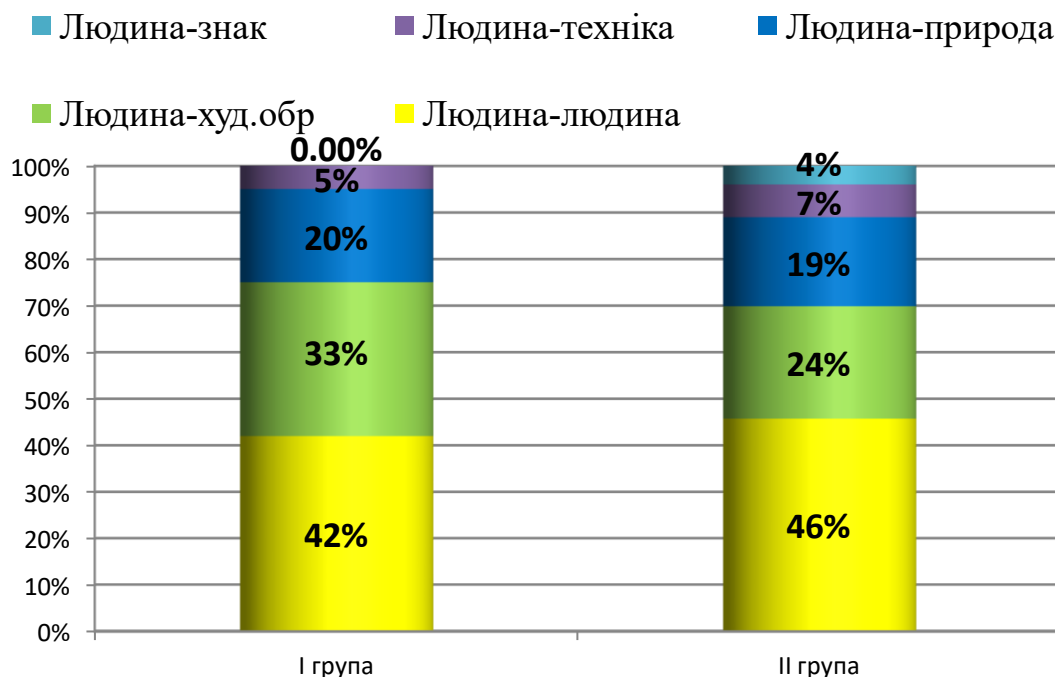

Рис. 3.13 Гістограма з відсотковим розподілом I та II груп за схильністю до певного типу професій.

○ I група.

- Людина-знак – 0%;
- Людина-техніка – 5%;
- Людина-природа – 20%;
- Людина-худ. образ – 33%;
- Людина-людина – 42%;

○ II група.

- Людина-знак – 4%;
- Людина-техніка – 7%;
- Людина-природа – 19%;
- Людина-худ. образ – 24%;
- Людина-людина – 46%;

○ I та II група має більшу кількість студентів зі схильністю типу професій «людина-людина» та «людина-худ.образ». Такі студенти більш усього підходять до професії, які

потребують обслуговування людей, в тому числі і професії психолога.

3.2.8 Методика «Визначення рівня тривожності» (Ч. Д. Спілбергер, Ю. Л. Ханін)

На рисунку 3.14 представлений розподіл студентів I та II групи за рівнями показника реактивної тривожності.

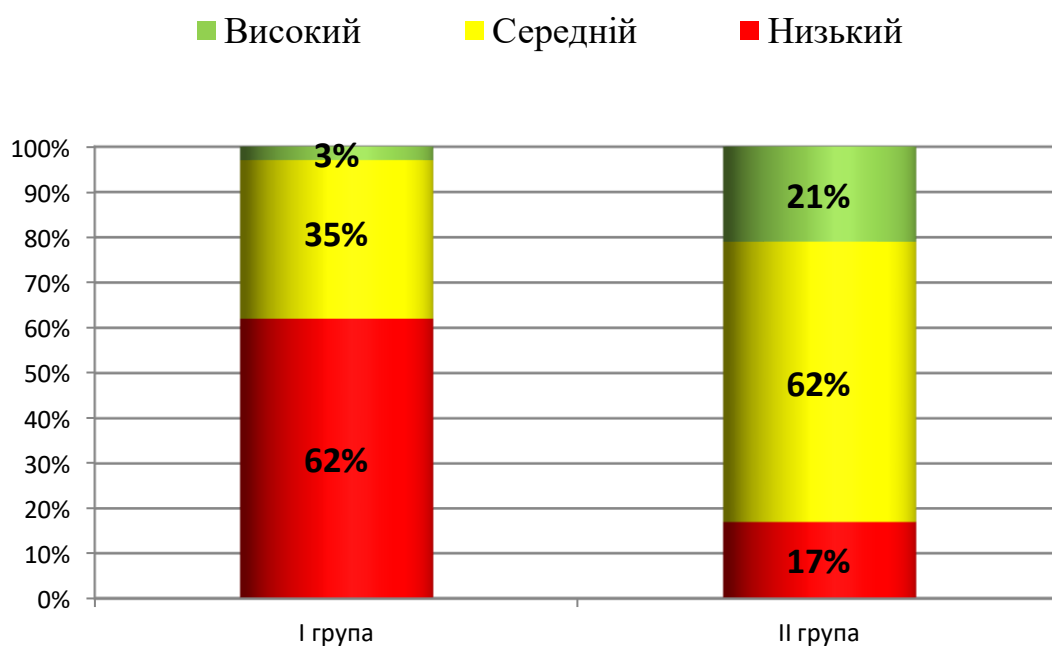

Рис. 3.14 Гістограма відсоткового розподілу студентів I групи за рівнями показників реактивної та особистісної тривожності.

- I група. Низький рівень реактивної тривожності мають 62%, середній (оптимальний) – 35%, високий – 3%;
- II група. Низький рівень - 17%, середній (оптимальний) – 62, високий – 21%;
- II група має більшу кількість студентів з оптимальним рівнем ситуативної тривожності, але мають більше студентів з високим рівнем аніж I група. Такі студенти характеризуються напругою, неспокоєм нервозністю, порушенням уваги, іноді порушенням тонкої координації.

В таблицях 3.24 представлен статистичний аналіз показників реактивної тривожності.

Табл. 3.24

Реактивна тривожність

Вибірки	Середнє значення:		Відхилення від середнього		Квадратне відхилення	
	B.1	B.2	B.1	B.2	B.1	B.2
	25.8	40.38	0	0.04	5168.4	5173.9048
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 5.8$					

$$(T_{\text{емп}} = 5.8 > T_{\text{крит}} = 2.64)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника реактивної тривожності молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника реактивної тривожності, було отримано $T_{\text{емп}} = 5.8$ яке за значенням більше $T_{\text{крит}} = 2.64$. Це означає, що отримане емпіричне значення (5.8) знаходиться у зоні значущості. За середнім значенням I група має 25.8 балів, тобто низький рівень реактивної тривожності. II група має 40.38 балів – середній рівень.

На рисунку 3.15 представлен розподіл студентів I та II групи за рівнями показника ситуативної (особистісної) тривожності.

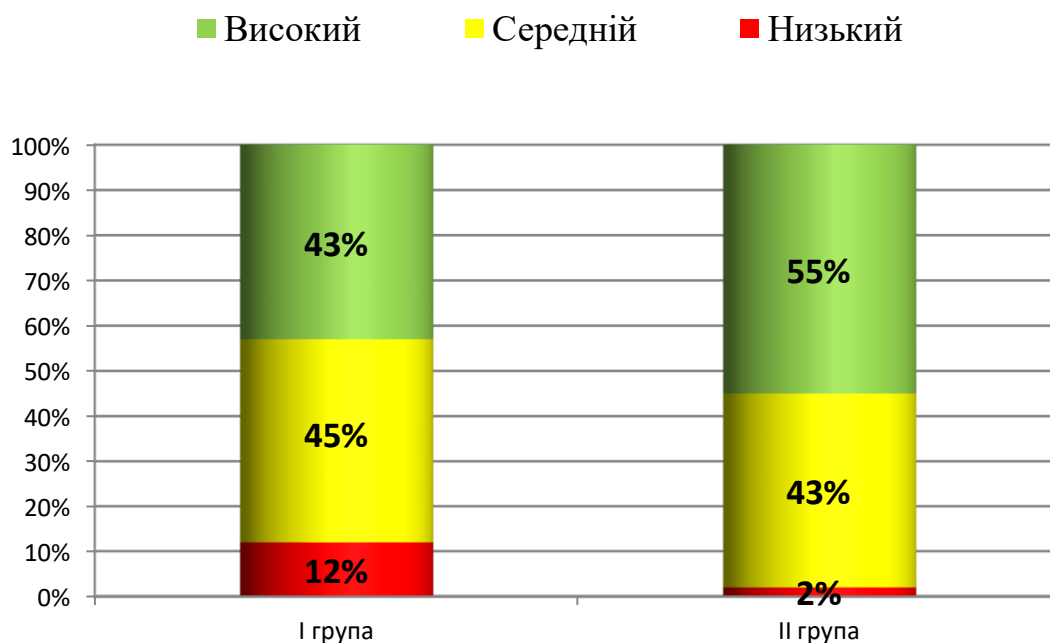

Рис. 3.15 Гістограма відсоткового розподілу студентів II групи за рівнями показника особистісної тривожності.

- I група. Низький рівень мають 12%, середній (оптимальний) – 45%, високий – 43%;
- II група. Низький рівень мають 2%, середній (оптимальний) – 43%, високий – 55%;
- II група має більшу кількість студентів з високим рівнем особистісної тривожності. Такі студенти можуть характеризуватися наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і психосоматичними захворюваннями.

В таблицях 3.25 представлений статистичний аналіз показників особистісної тривожності.

Табл. 3.25

Особистісна тривожність

	Середнє значення:	Відхилення від середнього	Квадратне відхилення

Вибірки	B.1	B.2	B.1	B.2	B.1	B.2
	42.63	46.38	-0.2	0.04	3501.376	2571.9048
Т-критерій	$T_{\text{емп}} = 1.9$					

$$(T_{\text{емп}} = 1.9 < T_{\text{крит}} = 1.99)$$

Використання Т-критерію Ст'юдента дозволило проаналізувати оцінку відмінностей показника особистісної тривожності молодших та старших курсів.

В процесі порівняння I та II групи за рівнями показника особистісної тривожності, було отримано $T_{\text{емп}} = 1.9$ яке за значенням менше $T_{\text{крит}} = 1.99$. Це означає, що отримане емпіричне значення (1.9) знаходиться у зоні незначущості. За середнім значенням I група має 42.63 балів, тобто середній рівень особистісної тривожності. II група має 46.38 балів – також середній рівень.

ВИСНОВКИ

Важливими складовими професійної діяльності психолога є його особистісні якості. Їх розвиток та інтеграція в процесі професійного становлення призводять до формування системи професійно значущих якостей. Незважаючи на те, що в даній області вже проведено чимало досліджень, однозначної відповіді на запитання про якості особистості, які сприяють ефективній роботі психолога, поки що немає[20].

Н.А.Амінов и М.В. Молоканов виявили, що для успіху практичного психолога найважливішими якостями особистості є: загальний інтелект і стресостійкість, підтримуючий стиль спілкування. За їх даними, психолог уміє підтримувати контакт і стійкий до стресу при спілкуванні, може контролювати свою поведінку, емпатичний, самовпевнений, розслаблений, енергійний і самодостатній. Тобто, психолог-практик – це особистість, яка здатна добре адаптуватися до соціального середовища[1].

Е. В. Сидоренко і Н. Ю. Хряцова виділяють і описують деякі загальні якості практичного психолога: психологічна спостережливість - це чутливість в сприйнятті психологічних явищ, інших людей; психологічне мислення - це особливий спосіб, стиль мислення, що припускає здатність відчувати психологічний зміст спостережуваних подій і уміння його аналізувати; самоконтроль - це здатність концентруватися на психологічному завданні, не дивлячись на негативні емоційні стани, що виникають під час роботи; уміння слухати; емпатія; креативність[20].

У дослідженні, проведеному Л. М. Бечтолдом, Е. Е. Вернером, Р. Б. Кеттеллом і Дж. Е. Древалом, отриманий наступний психологічний портрет ефективного психолога: це особистість з творчим мисленням, що схильна до самоаналізу, любить працювати наодинці, незалежна і самовпевнена, але завжди готова скористатися новими можливостями для набуття нового досвіду, емоційно стійка, наділена розвиненим відчуттям самоконтролю, володіє гнучким мисленням і легко адаптується [20].

Важливою якістю практичного психолога А. Ф. Бондаренко вважає особливий - деонтологічний менталітет, основу якого складають особистісні смислові структури, що визначають етичні мотиви і способи діяльності безвідносно до інституційних стандартів[20].

Експериментальні матеріали, отримані в ході дослідження використовувалися для порівняння двох експериментальних груп.

Слід сказати, що ніхто не народжується психотерапевтом чи психологом. Необхідні якості потрібно розвивати протягом життя.

Узагальнюючи сказане, підкреслимо, що ефективність діяльності психолога визначається властивостями особистості, професійними знаннями і спеціальними навичками. Кожний з цих факторів забезпечує якісний контакт з клієнтами, що і є стрижнем успішної психологічної діяльності.